

VERSLAG

Vergadering:	Raad, nr. Raad 752
Datum en tijd:	Donderdag 28 september 2023, 10.15 uur
Plaats:	SER-kantoor te Den Haag
Aanwezig:	
De (plv.) leden:	Putters (voorzitter), De Boer, Den Boer, Boufangacha, Elzinga, Fortuin, Gerbrandy, Van Gestel, De Groot, Hasekamp, Henrar, Van den Heuvel, Hoogstraaten, Van Holstein, Houweling, Van der Laan, De Leeuw, Louwaars, Van der Meulen, Pape, Peek-Vissers, Piersma, Sleijpen, Smit, Spijkerman, Tasma, Termeer, Thijssen, Van de Ven, Van der Veen, Visser, Vonhof, Vijselaar, Van Weegberg, Ter Weel, Westerlaken, Weurding, Van Woerkom
Secretariaat:	Prins (algemeen directeur), Rahman (directiesecretaris), Dirven (notulist SER), Van Kleef (Communicatie), Van Driel (secretaresse), Hartgring (audiovisuele ondersteuning)

1. Opening en mededelingen

De heer *Putters*, voorzitter, opent de vergadering met een woord van welkom, in het bijzonder gericht tot mevrouw (Gery) De Boer, nieuw raadslid namens de FNV (Manager Expertise Centrum FNV ZZP), die vandaag voor het eerst aan een raadsvergadering deelneemt.

In memoriam

- Op 7 september jl. is de heer (Martin) Flier overleden. Als directeur arbeidsverhoudingen bij het ministerie van SZW heeft Martin Flier jarenlang een belangrijke rol gespeeld het polderoverleg. De SER en de Stichting van de Arbeid herinneren Martin als een zeer deskundig betrouwbaar en rechtdoorzee persoon, die op cruciale momenten, ook bij de arbeidsmarkthervormingen, als bruggenbouwer fungeerde. Zo was hij van grote betekenis voor de NOW-regeling, waarmee veel werknemers in Nederland hun baan konden behouden tijdens de Coronacrisis. De SER en Stichting van de Arbeid zijn Martin zeer erkentelijk voor zijn bijzondere bijdrage aan het overleg in dit huis. We leven met zijn familie mee.
- De heer (Hans) Kamps is op 25 augustus jl. op nog maar 70-jarige leeftijd overleden. Hans is vanaf 2004 tot 2014 kroonlid van de SER geweest, eerst als plaatsvervanger voor mevrouw (Margo) Vliegthart. Op 17 maart 2006 nam Hans voor het eerst aan een raadsvergadering deel. In die vergadering heeft als kroonlid gesproken over ontwerpadvies over de toekomst van PBO, de publieksrechtelijke bedrijfsorganisaties, de product- en bedrijfsschappen die in 2015 werden opgeheven. In het advies van 2006 werd nog positief geadviseerd over het voortbestaan van de PBO. Hans Kamps zei in zijn bijdrage onder meer: "dat men veel te danken heeft aan de polder (ook via de schappen). Om te voorkomen dat de polder verwordt tot een moeras, is het goed de instrumenten zo nu en dan kritisch tegen het licht te houden."

Hans was ook lid van de commissie Toekomstige arbeidsmarktpositie jongeren (TAJ) en lid van de werkgroep Benutting Arbeidspotentieel Migrantenjongeren die de verkenning *Maak baan voor een nieuwe generatie* (2013) publiceerde over het arbeidsmarktperspectief van migrantenjongeren. Verder was Hans ook lid van de commissie Arbeidsmarkt- en Onderwijsvraagstukken.

We kennen Hans in meerdere rollen. Als voorzitter van Jeugdzorg Nederland (2008-2016) en voorzitter van de ABU (1999 tot 2014), waar hij zeer werd gewaardeerd. Een citaat uit het overlijdensbericht op de website van de ABU typeert Hans treffend: "Behept met een groot gevoel voor mensen die het minder getroffen hadden. Veel kennis en liefde voor de arbeidsmarkt opgedaan in allerlei rollen, zoals met zijn vriend Hans de Boer in het bureau BEA of in zijn rol als voorzitter RBA Groot Amsterdam. Bruisend van creativiteit en ongeduld om de wereld een stukje beter en socialer te maken, mensen perspectief te bieden. Hij werd zelf van een dubbeltje een kwartje. Een linkse jongen in uitzendwerkgeversland."

De voorzitter vindt het belangrijk om stil te staan bij de grote betekenis die ook Hans in ons werk heeft gehad.

Agenda

Op de agenda van vandaag staan de vaststelling van de conceptverkenning Beleidsagenda Europese Unie 2024-2029, een inleiding op de Macro Economische Verkenning (MEV) van het CPB door de heer Hasekamp en een terugblik op Prinsjesdag.

Vanwege het openbare karakter worden de plenaire vergaderingen gestreamd. Zie hiervoor de volgende link: <https://youtu.be/Bqd7as3qOyc>.

Voor de vergadering is een gecombineerde PowerPointpresentatie beschikbaar met onder meer de agenda en de presentatie over de MEV door de heer Hasekamp. De betrokken sheets worden als bijlage bij het verslag gevoegd.

2. Vaststellen verslag vergadering 15 juni jl. (conceptverslag R/3046)

Het verslag wordt ongewijzigd vastgesteld met dank aan de betrokken notuliste, Sylvia Rensen. Het verslag geeft verder geen aanleiding tot opmerkingen.

3. Vaststellen verkenning *Beleidsagenda Europese Unie 2024-2029* (ontwerpverkenning R/3047)

3.1 Aan de orde

De *voorzitter* stelt de voorliggende ontwerpverkenning aan de orde, dat is voorbereid door de commissie Europa, onder voorzitterschap van de heer Van der Veen.

Waarom staat deze verkenning op de agenda? Volgend jaar zijn de verkiezingen voor het Europees parlement. Mede op basis daarvan zal ook een nieuwe Europese Commissie worden benoemd voor de komende vijf jaar. De nieuwe Europese Commissie stelt in samenspraak met het Europees parlement en de regeringsleiders een programma op voor het beleid van de EU voor de komende periode 2024-2029. Willen we het EU-beleid vanuit Nederland mede vormgegeven, dan is het van belang vroegtijdig na te denken over de richting en inhoud van dit programma en daarvoor tijdig een inbreng te leveren. Dat doet de SER met deze verkenning. In een goede traditie overigens, omdat de SER dit ook bij eerdere wisselingen van de wacht in Europa heeft gedaan. De verkenning geeft informatie aan burgers met het oog op de Europese verkiezingen over wat er in de ogen van de SER in ieder geval op de agenda moet staan en moet gebeuren ter bescherming van belangrijke Europese waarden. De verkenning geeft ook input voor beleidsmakers en politiek voor de Nederlandse inbreng bij de

vorming van de beleidsagenda van de EU in de komende periode. Daarmee is de verkenning ook belangrijk voor het werk van de SER en zijn adviestrajecten waaraan in de meeste gevallen een Europese dimensie is verbonden.

De voorliggende ontwerpenverkenning is in een aantal rondes in de commissie Europa besproken met betrokkenheid van een aantal van de hier aanwezige raadsleden, vervolgens in de vergadering van het dagelijks bestuur van de SER in augustus jl. en ten slotte heeft er nog een laatste commissievergadering plaatsgevonden, waarin de ontwerpverkenning zijn definitieve vorm heeft gekregen.

Graag voert de voorzitter met de raadsleden de discussie over de vraag wat we met de verkenning gaan doen en op welke wijze we de verkenning verder kunnen brengen. Eerst echter verzoekt hij de commissievoorzitter ons met de inhoud van de verkenning mee te nemen.

3.2 Inleiding commissievoorzitter

De heer *Van der Veen* dacht bij de opening door de voorzitter ook aan Hans Kamps. Een goede herinnering aan Hans is diens presentatie op de plek waar spreker nu staat over het rapport *Maak baan voor een nieuwe generatie* over het arbeidsmarktperspectief van migrantenjongeren. Hans hing de hele presentatie op aan zijn eigen activiteiten als jongere, waarbij hij sleutelde aan brommers en met zijn broer door Den Haag scheurde. Dit is één van de weinige momenten geweest waarin hard en langdurig werd gelachen om een verkenning en de presentatie ervan. De heer *Van der Veen* doet hem dit niet na.

Het doet spreker veel plezier namens de commissie Europa deze verkenning van de beleidsagenda voor de komende periode van de Europese Commissie aan te kunnen bieden.

De commissie Europa heeft deze verkenning verricht vanuit de overtuiging dat de Europese Unie van groot belang is voor het succes van het sociaal-economisch beleid van de komende jaren van de lidstaten. Een goede afstemming tussen het beleid van de Europese Unie en het beleid van de lidstaten is essentieel.

Deze verkenning concentreert zich op de drie belangrijkste uitdagingen waar wij en de Unie de komende decennia voor staan. Dat betreft onderwerpen die ook tot het hart van de agenda van de SER behoren. Dat betekent dus ook dat niet alles aan de orde komt in deze verkenning. De focus ligt op: (i) de versterking van de sociale en politieke weerbaarheid van de Unie, (ii) de groene en digitale transitie en versterking van de strategische autonomie en (iii) de opwaartse convergentie van de brede welvaart tussen en binnen de lidstaten. Voorwaar geen geringe onderwerpen.

Deze verkenning heeft een drieledig doel. De voorzitter heeft dit al genoemd. Zij geeft informatie aan iedere burger voor het maken van een keuze bij de Europese verkiezingen volgend jaar. Zij geeft beleidsmakers namens de SER input voor de Nederlandse inbreng bij de vorming van de nieuwe agenda van de Commissie. En ten slotte, niet onbelangrijk, is deze verkenning ook van belang voor de agenda van de SER zelf. Het sociaal-economisch beleid behoort tot het hart van zowel de SER als de Europese Unie en de Unie bepaalt in niet geringe mate de randvoorwaarden en het mogelijke succes van het beleid van de lidstaten. Daarom is een open oog voor de Europese context waarin wij opereren om het nationale beleid mede vorm te geven belangrijk en vice versa.

De verkenning waaiert, ondanks dat zij niet alle beleidsterreinen van de Unie bestrijkt, toch breed uit. De toehoorders hoeven zich geen zorgen te maken, hij gaat de verkenning niet samenvatten. Hij wil wel een paar meer algemene opmerkingen maken voorafgaand aan de discussie die we straks in de raad kunnen hebben.

De Europese Unie en haar lidstaten staan voor grote uitdagingen. Deze uitdagingen vragen om een krachtige maar ook gedragen Europese Unie. Hiervoor is goed Europees beleid vereist. Deze verkenning laat zien dat er een sterke vervlechting en onderlinge afhankelijkheid is tussen de verschillende beleidsterreinen van de Unie. De sociale pijler draagt bij aan het mogelijk maken en het verwerven van draagvlak voor de duurzaamheidsagenda, en zo draagt ook het beleid gericht op versterking van de Unie bij aan het succes van de digitale en de duurzaamheidsagenda. Net als in de SER is het vinden van een verstandig en gedragen evenwicht tussen de verschillende doelstellingen van de Unie een belangrijke opgave, waarbij de notie van brede welvaart behulpzaam kan zijn. Een belangrijk uitgangspunt daarbij is een zeker evenwicht tussen de economische en sociale doelen van de EU.

Ook is goede regelgeving en een goede handhaving nodig voor een krachtige en gedragen Europese Unie. Dat stelt eisen aan de EU-regelgeving, bijvoorbeeld met betrekking tot administratieve verplichtingen — die in verhouding moeten staan tot het doel en waarbij duplicatie moet worden voorkomen — maar ook aan de lidstaten, die veelal verantwoordelijk zijn voor de handhaving. Een goede handhaving is cruciaal, niet alleen voor de effectiviteit van EU-regels, maar ook voor het draagvlak voor Europees beleid. Het draagvlak voor de Europese Unie wordt niet alleen in Brussel gemaakt maar ook en misschien nog wel meer in de lidstaten. In de verkenning pleiten we daarom voor een betere inbreng van Nederland in het Europees beleid en voor een betere vertaling en implementatie van Europees beleid in Nederland. Voorkomen moet worden dat Brussel ten onrechte als zondebok dient in het politieke spel in de lidstaten. Veel Brussels beleid is immers gebaseerd op consensus tussen de lidstaten. In de Verenigde Staten zien we het risico van een te grote politieke afstand tussen het centrum van de Unie, Washington, en de staten: een afkalvend draagvlak.

De verkenning behandelt een brede en uitdagende agenda die niet alleen is gefundeerd op het idee van de praktische noodzakelijkheid van een Europese Unie maar ook op vertrouwen in de levensvatbaarheid van die Unie. De financiële- en de eurocrisis en ook de Covid-crisis hebben laten zien dat de Europese Unie verre van volmaakt is, maar ook dat zij vooruitgang blijft boeken in het overwinnen van de collectieve problemen waar deze crises ons voor hebben gesteld.

Tot zover enige algemene uitgangspunten van de commissie en een vertaling daarvan naar de opdracht die naar wij denken voor de SER voorligt.

Voordat spreker het woord teruggeeft aan de voorzitter om de discussie over onze betrokkenheid bij de Europese agenda te starten, wil hij tot slot de leden van de commissie bedanken voor hun intensieve betrokkenheid bij deze verkenning en vooral het secretariaat van de SER in de personen van Bart van Riel en Nora Plaisier voor hun bijzonder deskundige en onvermoeibare inzet, zonder welke deze verkenning er volgens hem zeker niet was gekomen.

3.3 Vragen ten behoeve van het gesprek in de raad

De *voorzitter* wijst erop dat op de agenda twee vragen staan vermeld:

- Hoe kunnen we de aanbeveling in de verkenning realiseren?
- Hoe kunnen we Europa in het werk van de SER structurele plaats geven, zowel inhoudelijk als in samenwerking met de Europese instituties?

Ook is spreker benieuwd naar de appreciatie van de verkenning door de geledingen. Als aftrap voor het gesprek daarover hebben één lid uit de werkgeversdelegatie, één lid uit de werknemersdelegatie en twee kroonleden een reactie voorbereid.

Reactie namens werknemers door de heer Van Weegberg

De heer *Van Weegberg* vervangt vandaag mevrouw Bolster, internationaal secretaris van de FNV, die elders in de EU goed werk doet voor de internationale solidariteit.

In het kader van de vraag hoe de SER Europa meer aandacht kan geven, wijst hij erop dat de FNV afgelopen maandag EU-commissaris voor Sociale Zaken Nicolas Schmit te gast had over de EU-richtlijn inzake toereikende minimumlonen, een belangrijke richtlijn voor alle werknemers die op of rond het minimumloon verdienen. Deze richtlijn bepaalt dat een lidstaat 60% van het mediane loon aan moet houden voor het wettelijk minimumloon. Voor Nederland komt dit neer op 16 euro per uur. Daarnaast beoogt de richtlijn de collectieve onderhandelingen over loonvorming te bevorderen. De cao zorgt voor een bodem in de arbeidsvoorwaarden in de markt. De richtlijn bepaalt daarom dat de collectieve onderhandelingen door sociale partners moeten worden versterkt en dat de dekkingsgraad van cao's moet worden verhoogd.

Hij gaat wat uitvoeriger op deze richtlijn in, omdat we in het nationale debat de neiging hebben om te denken dat we alles orde hebben dan wel dat we allerlei maatregelen moeten nemen omdat Brussel dat wil. De heer Van der Veen is op dat laatste al ingegaan. Europees beleid is immers ook Nederlands beleid. Dat is de belangrijkste boodschap van de verkenning: zorg dat het nationale, Europese en lokaal-regionale beleid beter dan nu het geval is met elkaar vervlochten zijn.

Een andere belangrijke constatering uit de verkenning is dat het sociale en economische beleid van de EU gelijkwaardig aan elkaar zijn. Dit is voor de SER een logische conclusie, maar zeker nog niet het geval in de EU.

Dat betekent ook, zo wordt in de verkenning aangegeven, dat een bedrijf dat publieke financiering ontvangt ook aan duidelijke sociale randvoorwaarden moet voldoen. Of het nu gaat om de financiering van de belangrijke transitie op het gebied van klimaat, energie en digitalisering, of om aanbestedingen. Om welke sociale randvoorwaarden gaat het dan? In de eerste plaats dat er het recht op vereniging c.q. het vormen van een vakbond is en dat er een cao is en aandacht voor opleiding en training is. Dit klinkt vanzelfsprekend, maar dit is het helaas niet.

Tot slot is een belangrijke oproep in de verkenning om de Europese sociale agenda verder in te vullen. De Europese pijler voor sociale rechten is in 2017 vastgesteld, maar de uitvoering laat nog voor een groot deel op zich wachten. Er zijn ambitieuze, toekomstgerichte wetsvoorstellen nodig om tot die invulling te komen, zoals een richtlijn ter bescherming voor de negatieve effecten van het werken met AI of regelgeving tegen malafide uitzendbureaus of brievenbusfirma's.

De vakbeweging is dus blij met deze verkenning. Hiermee nemen we als SER en als sociale partners onze verantwoordelijkheid op zowel de werkvloer in ons eigen land als op Europees niveau. De inzichten in de verkenning zijn belangrijk voor een nieuw Nederlands kabinet en voor de nieuwe Europese Commissie die volgend jaar aan de slag gaat. Laten wij hen daarin een handje helpen.

Reactie namens werkgevers door de heer Louwaars

Als aftrap namens werkgevers spreekt de heer *Louwaars* een vervolg uit op de positieve conclusie van werknemerszijde.

Wij hopen hier vandaag de SER-verkenning *Beleidsagenda Europese Unie 2024-2029* vast te stellen.

Wij zijn blij met het initiatief van de SER om tot een gezamenlijke visie van sociale partners te komen op de EU-agenda voor de komende vijf jaar. Dit past inderdaad in een mooie traditie. Immers bij de vorige Europese verkiezingen in 2019 hebben we ook een goed SER-advies uitgebracht over opwaartse convergentie in de EU.

Ook de nu voorliggende verkenning is een goed stuk geworden, met een heldere lijn die de kern van de uitdagingen waar de EU voor staat weergeeft. Heel in het kort noemt

spreker de volgende vier punten met enige overlap met de inleiding door de heer van der Veen:

1. Vanwege de snel verschuivende economische en politieke machtsverhoudingen in de wereld heeft Nederland een sterk Europa nodig. Want samen kunnen de EU-lidstaten het beste zorgen voor een versterking van de concurrentiekracht, de weerbaarheid en opwaartse convergentie in de EU, en ook voor de verdere digitalisering van de economie, het behalen van de klimaatdoelen en de versterking van de Economische en Monetaire Unie. Daarnaast moet de Europese Unie zich goed voorbereiden op een eventuele volgende uitbreiding.
2. Versterking van de EU verder doeltreffend beleid in drie samenhangende delen:
 - versterking van de sociaal-economische en politieke weerbaarheid;
 - het laten slagen van de groene en digitale transitie met versterking van de open strategische autonomie;
 - het blijven zorgen voor opwaartse conferentie van levensomstandigheden, werkgelegenheid en productiviteit tussen en binnen lidstaten.
3. Na de Europese verkiezingen van juni 2024 stelt de EU een agenda op voor de nieuwe vijfjarige mandaatsperiode van de Europese Commissie en het Europees Parlement. Die agenda zal grote invloed hebben op het nationale beleid. Daarom is de tijdige, actieve en strategische inbreng van Nederland op de vraag hoe de EU versterkt moet worden vergroot belang. Brussels beleid is omvangrijk, belangrijk en raakt ondernemingen zeer direct. En we kunnen het beïnvloeden.
4. De verkenning geeft aandachtspunten voor de Nederlandse inzet in de Europese Unie op sociaal-economisch terrein.

De naam 'verkenning' benadrukt dat het stuk een brede benadering voor EU-beleid 2024-2029 wil presenteren waarover sociale partners het eens zijn, zonder een al te gedetailleerde beleidsagenda te willen neerleggen. Naast deze SER-verkenning zullen VNO-NCW en MKB-Nederland ook hun eigen visie presenteren ten behoeve van de Europese verkiezingen, waarin we meer specifiek op onze agenda zullen ingaan.

Als ondernemers vinden wij het van bijzonder belang dat de verkenning ingaat op het belang van concurrentiekracht van de EU, het sluiten van nieuwe handelsakkoorden, investeren in kennis en innovatie inclusief financieringsmogelijkheden hiervoor voor het mkb, het belang van ondernemerschap, versterken van de defensie-industrie, versterking van de gezondheidsunie waar het betreft grensoverschrijdende risico's, grensoverschrijdende energie-infrastructuur, de nog steeds noodzakelijke versterking van de interne markt en last but not least de kwaliteit van regelgeving en impactassessments om administratieve lasten te beperken.

Dat laatste is ook belangrijk in de tuinbouwketen en meer specifiek de zaaizaad- en plantgoedsector, waar veel administratieve, niet direct productieve banen worden gecreëerd op basis van EU-beleid.

We zijn het ook eens met de aanbeveling dat Nederland strategischer moet gaan opereren in Brussel. Het ambtelijk en politiek opereren in Nederland en Brussel moet een organisch continuüm zijn.

Omdat de verkenning een breed draagvlak heeft onder de sociale partners hopen wij dat zij een inspiratiebron zal zijn voor de Nederlandse inbreng voor de EU-agenda en om burgers te informeren met het oog op de Europese verkiezingen.

Met deze toelichting kan de heer Louwaars mededelen dat de ondernemersdelegatie, hoewel daarover vast nog wel opmerkingen zullen worden gemaakt van die zijde, in de SER graag instemt met de vaststelling van de verkenning.

Reactie vanuit de kroonleden door mevrouw Piersma

Mevrouw Piersma geeft aan dat haar verzocht is op de digitaliseringsagenda in te gaan, die onderdeel is van de verkenning. In de verkenning wordt een uitstekend beeld geschetst van de ambities die Europa daarover heeft, maar ook van de knelpunten ervan. De beleidsagenda van de Europese Unie 2024-2029 omvat een enorme hoeveelheid voorgenomen en aangenomen wetgeving, waaronder GDPR, DSA, DMA, DGA, Chip Act en AI Act. Daarnaast is de ambitie geuit om het huidige decennium de 'digital decade' te maken. Hoewel er al veel met digitale systemen wordt gewerkt, is er op dit terrein nog heel wat te doen.

Ook in Nederland hebben we flink ingezet op digitalisering. Zo heeft de staatssecretaris Digitalisering een flink werkprogramma opgezet rondom verantwoorde digitalisering en zijn er veel nieuwe ontwikkelingen.

Wat kunnen we doen vanuit de SER? Zij wil aandacht vragen voor vier thema's waarover de SER in overleg zou kunnen gaan:

1. Het tempo van AI-innovaties. De nieuwe ontwikkelingen gaan zo snel dat het lijkt alsof we een vaccin ontwikkelen voor het Coronavirus. AI wordt vaak in bètaversies op de markt gebracht. De nadelen worden dan pas duidelijk bij gebruik: Chat GPT blijkt te hallucineren, zeepdispensers herkennen een hand niet als deze een kleur heeft. Waarom doen we dit? Er is een duiding en handelingsperspectief nodig vóórdát we nieuwe technologie zomaar adopteren en nadelen dan proberen te ondervangen met wet- en regelgeving. Daarover kunnen we het gesprek voeren met als doel om betere digitale systemen bij introductie op de markt te krijgen.
2. Kennisinstellingen zijn als het ware 'boormachines en lijmpistolen' aan het uitvinden, terwijl de bedrijven bezig zijn met 'schroeven en schroevendraaiers'. Dat kunnen dichterbij elkaar brengen en daarvoor zullen we het 'end of project-probleem' moeten oplossen. Dat probleem houdt in dat we een innovatietraject zijn gestart met een aantal partijen in een labsituatie, aan het eind publiceren we erover, dissemineren we de resultaten en is er verder niemand meer beschikbaar om het uit te werken. Het geld is op, de onderzoekers gaan weg en succes ermee. In de krappe arbeidsmarkt zijn moeilijk mensen te vinden die de resultaten kunnen dissemineren of uitwerken. Dat probleem moeten we met elkaar oplossen. Dan kan worden gedacht aan training, aan co-creatie terwijl we bezig zijn met een innovatie. Dus nadenken over de vraag welke AI we nodig hebben en hoe we dit introduceren en verder brengen.
3. Een brede menselijke benadering van nieuwe technologie is daarvoor belangrijk. Een praktisch handelingsperspectief op de werkvloer is hiervoor van belang: hoe creëren we (i) digitale vaardigheid, (ii) digitale waardigheid, (iii) digitale weerbaarheid en (iv) digitale wendbaarheid.
Bij bijvoorbeeld een nieuw digitaal systeem van een bloemenveiling zou naar haar mening de keten moeten worden betrokken, in dit geval de toeleverende kwekers. Tijdens de innovatie kunnen dan programma's worden opgezet voor de training van onder meer medewerkers op de werkvloer. Dat is een nieuwe manier van innoveren. Daarover zouden we overleg kunnen voeren: hoe brengen we innovatie en onderzoek tegelijkertijd met training op de werkvloer tot stand? Ook binnen de opleidingen kunnen studenten stage lopen in de bedrijven.
4. Wendbaarheid van de AI-innovaties, deze aan te passen aan nieuwe culturele of sociale waarden en aan brede welvaartsdoelen. AI wordt getraind door het trainen op historische data met doelstellingen die daaraan toen zijn verankerd. Het neemt beslissingen voor toekomstige situaties op grond van voorgaande situaties met andere doelstellingen. Nu willen we de brede welvaartsdoelstellingen implementeren. Hoe gaan we dat doen? Hoe maken we de AI-systemen zo wendbaar dat ze ook met andere doelstellingen, andere

beslissingen en andere/veranderde culturele of sociale waarden rekening houden? Daarvoor hebben we alle disciplines nodig, transdisciplinair, niet alleen de technische expertise. AI-onderzoekers moeten nu soms bepaalde programmeringen afwijzen of temporiseren omdat het programma al voorhanden is.

Haar conclusie is dat in SER-verband het gesprek moet worden aangegaan over de vraag hoe we een goed getrainde, flexibele workforce en wendbare digitale systemen kunnen organiseren vanuit Europese waarden. Geen mensgerichte AI, maar waardengerichte AI.

Reactie vanuit de kroonleden door mevrouw Termeer

Mevrouw Termeer is blij met de voorliggende verkenning, omdat het goed is om het met elkaar te blijven hebben over Europa, ook om iets te doen aan de 'Europa-paradox'. Die paradox houdt in dat Europa ons enerzijds veel goeds brengt maar dat we er anderzijds negatief over blijven praten. De inbreng van de eerdere sprekers is ook van belang voor de vraag hoe we die paradox kunnen overbruggen.

De heer Van der Veen stelde in zijn toelichting terecht dat niet alles aan de orde kan komen in een verkenning, omdat er keuzes moeten worden gemaakt. Een belangrijk onderwerp waarvoor spreekster nu de aandacht wil vragen, is Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (IMVO). Op dit moment wordt er op dit gebied in Europa ook due diligence-wetgeving (de EU Corporate Sustainability Due Dilligence Directive, CSDDD) voorbereid, die zeer veel consequenties voor Nederland zal hebben. Deze wetgeving past ook de doelstelling van opwaartse convergentie in de zin van brede welvaart voor Nederland en de andere lidstaten, maar ook brede welvaart richting onze handelspartners en de landen die veel grondstoffen of andere producten voor onze ketens exporteren. Brede welvaart daar zal ook van groot belang zijn voor Europa.

De due diligence-wetgeving bevindt zich op dit moment in de zgn. dialoog. De verwachting is dat er nog vóór de verkiezingen van het Europees Parlement wetgeving is, maar dit is natuurlijk niet zeker.

Vooraf wil spreekster een aantal aanbevelingen uit de verkenning in dit verband onder de aandacht brengen. Wanneer er Europese wetgeving aan komt, moet Nederland daarin zijn inbreng zo goed mogelijk leveren, ook al met het oog op implementatie en handhaving. Op die wijze komt de wetgeving ook niet als een verrassing. De due dilligence-wetgeving zal mede door de activiteiten van de SER geen verrassing meer zijn voor eenieder.

Het is echter ook belangrijk om te voorkomen dat Europese wetgeving en dus ook de due dilligence-wetgeving vooral tot administratieve lasten en irritatie gaan leiden en het uiteindelijke doel uit beeld raakt, namelijk impact in de landen buiten Europa. Hoe kunnen we dat doen? De Nederlandse sectorovereenkomsten (IMVO-convenanten) kunnen daarin een voorbeeld zijn: ze helpen om gezamenlijk impact te hebben in de keten en ondersteunen het bedrijfsleden om alle activiteiten in de keten in kaart te brengen. Het zou mooi zijn om dit soort overeenkomsten meer op Europees niveau te bevorderen. Dat dit best kan, blijkt ook uit het natuursteenconvenant, waarin wordt samengewerkt met België. Haar ambitie als voorzitter van de commissie IMVO is om de Nederlandse arrangementen die weerklank te laten vinden in Europa.

Samenwerkingsovereenkomsten op Europees niveau helpen met de implementatie maar misschien ook met de handhaving. De verschillende lidstaten hebben immers verschillende handhavingsculturen en via de samenwerkingsovereenkomsten kan ook een level playing niveau in de omgang met regelgeving worden bereikt, wat ook de impact vergroot.

Reacties van andere raadsleden

De heer *Weurding* is het ermee eens dat het een mooie verkenning is en dat er belangrijke inhoudelijke onderwerpen worden geadresseerd in de verkenning en in de Europese agenda. Onder meer is ingegaan op de onderwerpen klimaat, duurzaamheid, digitalisering, de sociale agenda maar ook de banken- en kapitaalmarktenunie en uitbreiding EU.

Hij wil een accent plaatsen bij de kwaliteit van de regelgeving (paragraaf 3.3.1). Hierin wordt onder meer opgemerkt dat tegenstrijdigheden in de Europese wetgeving moeten worden vermeden. Dit is inderdaad belangrijk, maar er spelen meer elementen een rol. Het gelijke speelveld wordt weliswaar benoemd, maar dit heeft een aantal dimensies:

- Het gaat niet alleen om een gelijk speelveld voor partijen in een bepaalde sector.
- Het gaat ook om de uitwerking van EU-wet- en regelgeving in de lidstaten, waarbij van ondernemerszijde vaak wordt gepleit voor maximale harmonisatie.
- Ook het cross sectorale level playing field is van belang. Zo staat er wetgeving voor de financiële sector over datadeling op de agenda in de zin van het verstrekken van data vanuit de financiële sector. Maar ook zouden kansen voor deze sector kunnen worden gecreëerd door vanuit de automobielandustrie data te kunnen betrekken. Dit is echter niet mogelijk en duurt weer veel langer. In die zin is sprake van ongelijkheid in posities.
- Ook het level playing field in verhouding tot de Big Tech platforms is van belang. Deze platforms kunnen als risicofactor worden gezien, omdat men data kan gebruiken voor doeleinden die niet binnen ons normenkader vallen.

Nog belangrijker. Op EU-niveau is voor zijn sector een analyse gemaakt van de hoeveelheid EU-regelgeving, die tot grote schrik heeft geleid. Er is sprake van een enorm stijgende, steil oplopende hoeveelheid regelgeving. De regelgeving wordt ook steeds complexer, wat verstikkend werkt op het bedrijfsleven en niet alleen op de financiële sector. Hierbij gaat het onder meer om compliance vereisten en reporting. De regelgeving krijgt vaak ook nog een nationale vertaalslag en/of in toezichtsregelgeving.

Samenvattend: Wij vinden de EU heel belangrijk en er staan belangrijke inhoudelijke onderwerpen op de agenda, maar zijn bang dat het uit het lood gaat slaan als het gaat om de impact voor het bedrijfsleven. Wat kunnen we eraan doen? Een EU-check zou goed zijn. Maar hij kan zich ook voorstellen dat de SER een apart verkennings- of misschien wel adviestraject opzet als het gaat om de impact van regelgeving en de druk van regels op bedrijven. Hij is er namelijk van overtuigd dat dit echt een groot onderwerp is.

Mevrouw *Van der Laan* spreekt ook haar complimenten voor de verkenning uit. Bij een tweetal specifieke onderwerpen voor haar sector, de banken, vraagt zij aandacht voor een zorgvuldige formulering, waarvoor zij een aantal redactionele suggesties kan doen, eventueel na afloop van de vergadering:

- Op pag. 51, wordt ingegaan op de invoering van de digitale euro: Hierover wordt vrij blijmoedig gesproken. Uit een eerste analyse van de impact van de macro-economische gevolgen van de digitale agenda blijkt dat tegoeden tot het maximaal opneembare bedrag, zeg 3000 euro, uit de bank worden gehaald met alle gevolgen voor de financiële stabiliteit. In ieder geval zou de SER hierover zijn zorgen kunnen uitspreken.
Opgemerkt wordt dat de digitale euro niet tot extra kosten mag leiden voor ondernemers en burgers. We moeten elkaar niet voor de gek houden: een parallelle, nieuwe rijbaan voor de digitale euro op de snelweg die cash geld heet, kost ook geld. Wanneer beide systemen in de lucht moeten blijven en cash ook niet mag worden afgeschaald, krijgt de maatschappij per definitie extra kosten. Op enig moment moeten de extra kosten worden betaald. De banken willen dit uiteraard uitvoeren, maar willen wel compensatie. Die compensatie kan

onvoldoende blijken te zijn en komt van de Europese Centrale Bank (ECB), die uiteindelijk ook door alle ondernemers en burgers worden betaald. Haar sector is niet fel tegen de digitale euro. Tot uitdrukking moet worden gebracht dat de digitale euro niet voor consumenten is opgezet, maar door de ECB is opgezet om door de afname van cash nieuwe sturing te hebben op de geldvoorziening in Europa. Het is een fundamentele ingreep in het systeem.

Spreekster stelt kortom voor met wat meer zorgen over de digitale euro te spreken en in ieder geval te waarschuwen voor de risico's en daarover in overleg te gaan na de vergadering.

- Op pag. 47, eerste alinea, wordt ingegaan op de voltooiing van de bankenunie. Betoogd wordt dat de nieuwe Europese Commissie fundamenteeler zal moeten kijken naar de effectiviteit van het huidige resolutieraamwerk. En vervolgens wordt opgemerkt dat dit kan door met voorstellen te komen die de blootstelling van banken aan hun overheden verminderen. Deze passage vindt spreekster onduidelijk. Welke blootstelling wordt precies bedoeld? Gaat het hier om overheidssteun bij een nieuwe bankencrisis? Zo dat het geval is, is het merkwaardig om te stellen dat die 'blootstelling' moet verminderen, omdat er sinds 2008 al veel maatregelen zijn genomen. Op nationaal niveau is de beroemde 'bankenbelasting' het instrument geweest om de overheid terug te betalen voor de kosten die zij heeft gemaakt en in de komende jaren misschien gaat maken. Er hoeven geen problemen meer te worden verwacht. De drie grootbanken hebben afgelopen jaar 1,7 miljard ingelegd in Europees verband: 700 miljoen in het depositogarantiestelsel en 1 miljard in het resolutiefonds, beiden bedoeld voor omvallende banken. Er zijn dus voldoende instrumenten en de betalingen zitten zelfs al boven de norm. Ook voor deze passage heeft spreekster enkele tekstsuggesties, waarover bilateraal overleg kan worden gevoerd.

In algemene zin merkt spreekster op dat haar sector het op prijs zou stellen dat wanneer er meer technische onderwerpen in adviezen of verkenningen staan hierover tevoren contact wordt opgenomen met haar organisatie om tot zorgvuldigere formuleringen te komen.

De twee nu aangehaalde thema's staan terecht in de verkenning, omdat zij cruciaal zijn voor de stabiliteit van Europa.

De *voorzitter* merkt op dat zijn ervaring niet is dat formuleringen snel tot stand komen in SER-verband. Spreker zal in een later stadium een voorstel doen voor de vaststelling van de verkenning.

De heer *Van den Heuvel* merkt op dat mevrouw Termeer de Europa-paradox heeft aangehaald. Hij wil daaraan de SER-paradox toevoegen. Een verkenning als deze kan heel veel onderwerpen behandelen en dan zal de raad dit teveel vinden en focus missen. Wanneer echter scherpe keuzes worden gemaakt, missen raadsleden weer bepaalde onderwerpen die voor hun sector relevant zijn. Vanuit LTO-Nederland wil hij twee toevoegingen voorstellen:

- Een interessante ervaring voor hem is dat dit het eerste rapport over de nieuwe beleidsagenda van de van de Europese Unie in de komende jaren is, waarin het woord 'landbouw' maar viermaal voorkomt, waarvan tweemaal in een voetnoot. Ook wanneer je kijkt naar de budgetten voor de landbouw is dit nogal bijzonder. In de recente State of the Union 2023 door Ursula vond der Leyen is naar zijn mening terecht veel aandacht gegeven aan oog en oor hebben voor het strategisch belang van met name voedselzekerheid en het belang van voedsel Europabreed. Uiteraard hangt dit onder meer samen met klimaatverandering: enerzijds proberen we die veranderingen te dempen en te beperken, anderzijds zijn de gevolgen er helaas nu al. In drie van de vijf verkenningen worden grote

delen van landbouwarealen in met name Zuid-Europese lidstaten niet meer bebouwd. Op de lange termijn heeft dit directe gevolgen voor de voedselzekerheid. Hij bepleit in de nieuwe Beleidsagenda hiervoor meer aandacht te hebben.

- In de tweede plaats is er meer aandacht nodig voor de Green Deal. De huidige Europese Commissie heeft een enorm hoeveelheid beleid ontwikkeld en we verkeren in de afrondende fase van de beleidsmatige en politieke besluitvorming. Daarna echter zullen de effecten echter zichtbaar worden in de praktijk. De Green Deal zal ook in de komende jaren gevolgen voor de beleidsbepaling hebben, breder dan de landbouw overigens. Ook daarvoor moet meer oog en oor zijn.

De heer *Henrar* geeft aan dat Bill Clinton de presidentsverkiezingen won met de slogan: "It's the economy stupid". Bij de voorliggende verkenning luidt de slogan: "It's geopolitics stupid".

Bij de WHO was afgesproken 'voetbal te spelen met één scheidsrechter'. Intussen speelt China 'karate' en VS 'rugby' en staan alle regels voor een gelijk speelveld onder vuur. Tussen de VS en China is een enorme technologische oorlog gaande, waarvan ook Nederlandse bedrijven speelbal zijn, zoals dit is gebleken bij ASML. Het is daarom van cruciaal belang dat er goed Europees beleid is.

In dat verband is hij blij met de voorliggende verkenning. Voor een aantal punten, die ook in het belang van de vakbonden zijn omdat dit veel werknemers zal gaan raken, wil spreker nochtans de aandacht vragen:

- Vastgesteld moet worden dat er binnen de EU geen gelijk speelveld is. In de VS wordt 369 miljard dollar in de Inflation Reduction Act gestort waarmee belastingverlagingen worden gegeven (voor schone energie, vermindering van de kosten van de gezondheidszorg en vermeerdering van belastinginkomsten). Frankrijk en Duitsland stoppen 200 miljard euro in de industrie, waarbij Frankrijk 54 miljard investeert. In Nederland doen we niets. Er is dus geen gelijk speelveld. Dagelijks spreekt hij mensen uit de praktijk van niet alleen grote bedrijven maar ook veel mkb-bedrijven die hiermee worstelen.
- De SER gaat ervan uit dat bedrijven publieke financiering krijgen en ook subsidiëring vanuit Europa krijgen. In Europa zijn er de Important Projects of Common European Interest (IPCEI). Duitsland en Frankrijk leggen daarvoor geld op tafel, maar de Nederlandse regering heeft geen daadkracht.

Nederland investeert nu 2,3% van het bbp aan innovatie, Duitsland zit aan ruim 3% en ook Korea en andere landen scoren veel hoger. Wanneer Nederland niet meer gaat investeren in onder meer de industrie, die met veel mkb-bedrijven in de toeleveranciersketen is verweven, en daardoor niet concurrerend kan blijven, komen ons verdienvermogen en daarmee onze bestaanszekerheid op termijn onder druk komt te staan. Dit zal dan ook de werkgelegenheid in de industrie raken: 1,5 miljoen werknemers, waarvan 85% een vast contract heeft en de beloning is bovengemiddeld. Ook zij zullen dus worden gedupeerd.

Mevrouw *Hoogstraaten* memoreert dat in de inleiding al is opgemerkt dat vertrouwen in de EU bij zowel werkgevers als werknemers noodzakelijk is. Vanuit de retail, in Europa één van de grootste private werkgevers, is het belangrijk dat de interne markt goed functioneert. Ook een gelijk speelveld is daarvoor belangrijk en de genoemde harmonisatie is nog belangrijker waarbij gold-plating (nationale koppen) zoveel mogelijk voorkomen zou moeten worden.

Daarom moet bij adviezen en verkenningen steeds worden gekeken naar de ontwikkelingen in Europa. Spreekster heeft hiermee goede ervaringen opgedaan in SER-CCA-trajecten. De adviezen die we samen met de Consumentenbond vaststellen, is van ondernemerszijde gebruikt om in Brussel de Europese consumentenorganisatie en

Europese handelsorganisatie samen te brengen om vergelijkbare afspraken te maken. Dit kost overigens wel veel tijd.

De SER zou vaker moeten zeggen om te wachten wat er uit Europa komt. Voor een advies over het door mevrouw Termeer genoemde thema van due diligence is dit gedaan. Kamerleden werken dan echter toch enthousiast aan ontwerpwetgeving, waarvan het bedrijfsleven last krijgt omdat deze botst met de implementatie van Europese wetgeving.

Duurzaamheid is een belangrijk thema voor de retail, evenals digitalisering en skills. Daarvoor is ook geld nodig en andere sprekers hebben het punt van funding al genoemd.

Haar organisatie sluit cao's af voor supermarkten en de eerste ge-avvde cao stamt al uit 1955. Maar 60% van het mkb valt niet onder cao's. Voor zover enige redactionele, nuancerende aanpassingen mogelijk zijn, zou zij graag een andere formulering zien voor de uitspraak dat de SER ervan uitgaat dat een bedrijf dat publieke financiering krijgt — wat bij het MKB niet veel gebeurt — een cao moet hebben. Spreekster onderschrijft dat het hebben van een cao belangrijk is, maar het is niet zo dat een mkb-werkgever slecht is of een slechte verhouding heeft met zijn medewerkers wanneer deze niet met een cao werkt. De SER mag niet 60% van het mkb uitsluiten.

Tussenconclusie voorzitter

De *voorzitter* constateert dat door raadsleden een aantal suggesties zijn gedaan om de aanbevelingen uit de verkenning verder te brengen.

Hij is het er zeer mee eens dat we de Europese dimensie structureel in vervolgadvisen moeten betrekken als het gaat om thema's als werk, sociale pijler, IMVO, digitalisering, digitale euro en landbouw en voedsel.

Verder komt uit de discussie naar voren dat we steeds randvoorwaardelijk naar de Europese dimensie moeten kijken als het gaat om regeldruk, de EU-check, een level playing field en ook weer de workforce.

Inhoudelijk kunnen de genoemde onderwerpen worden meegenomen in vervolgadvisen.

Minder expliciet is ingegaan op de vraag hoe we Europa in het werk van de SER structureel een plaats kunnen geven, ook in samenwerking of wisselwerking met Europese instituties. In dit verband meldt spreker dat het dagelijks bestuur van de SER over ca. een maand een heidag in Brussel belegt, waarbij we met een aantal belangrijke Europese partners dit gesprek zullen voeren, mede op basis van de voorliggende verkenning. Dit is dan de start van een periode van intensivering van die wisselwerking.

De voorzitter nodigt de commissievoorzitter vervolgens uit om te reageren op meer specifieke vragen en opmerkingen.

Reactie commissievoorzitter

De heer *Van der Veen* merkt vooraf op dat het prettig is dat het belang van de Europese Unie zo breed wordt gedeeld. De EU is ook voor de toekomstige agenda van de SER en Nederland van groot belang; het heeft invloed op wat wij kunnen maar is er ook randvoorwaardelijk aan.

Hoe zouden we daarmee in trajecten in SER-verband mee om moeten gaan? Zelf denkt spreker dat we in ieder advies de vraag met de relatie met het Europese domein zouden moeten behandelen in tweeërlei opzicht: wat kunnen wij aan de Europese discussie bijdragen c.q. welke rol kan ons werk in Brussel een rol kan spelen en in welke mate beïnvloedt het onze ruimte in onze eigen advisering. Dit doen we soms wel en soms niet, maar in ieder geval niet standaard en we zouden er sterker invulling aan kunnen

geven. Er ligt een taak voor de SER om meer invulling te geven aan de Europese dimensie in zijn eigen agenda.

In de reacties van de raadsleden is gewezen op de EU-paradox. Inderdaad is er ook een paradox of dilemma bij het voorbereiden van een verkenning, namelijk wat is de reikwijdte ervan en hoe precies kan je zijn. Veel onderwerpen zitten niet in de verkenning. Dat geldt voor het belang van Europa in relatie tot globalisering, waarover inderdaad moet worden nagedacht. Dat geldt ook voor de landbouw. Inderdaad is het bijzonder dat die geen plaats heeft in een verkenning naar de Europese Agenda, terwijl deze ca. 60% van de totale begroting uitmaakt. Er is bewust voor gekozen om nu niet naar de landbouw te kijken, omdat die op vele tafels tegelijkertijd aan de orde was en het niet bevorderlijk zou zijn voor de verkenning. We hebben LTO-Nederland handelingsruimte willen geven door het niet ook op deze tafel aan de orde gesteld.

Hoewel de reikwijdte beperkt is, zit eronder wel een aantal algemene uitgangspunten over hoe we tegen de Europese Unie aankijken, wat we van de Unie verwachten en wat betekent de Unie voor ons en een aantal randvoorwaardelijke eisen. Die uitgangspunten en randvoorwaarden zijn wel een rode draad door de verkenning.

De andere kant van de 'verkenning-medaille' is de precisie die je kunt bereiken wanneer je zo'n brede verkenning doet over de agenda voor de Europese Unie. In veel onderwerpen moest de commissie zich beperken tot algemene opmerkingen met vooral als boodschap dat deze thema's voor de agenda belangrijk zijn met daarbij de redenen. Deels beschouwt spreker de discussie hier dan ook als een aanvulling op c.q. precisering van de verkenning. Ongetwijfeld valt er nog meer over te zeggen. Dit betreft ook de onderwerpen digitale euro en bankenunie. In feite is niet meer gezegd dat we in principe niet negatief tegenover de ontwikkeling van een digitale euro staan en dat het vervolmaken van de bankenunie aandacht verdient. Hoe gaan we om met de noodzakelijke imprecisie van sommige formuleringen? Ook hier geldt dat de hier gevoerde discussie een aanvulling daarop is.

Voorstel voorzitter

De *voorzitter* stelt vast dat enkele kanttekeningen zijn gemaakt over formuleringen. Zijn voorstel is om de verkenning vast te stellen onder voorbehoud van eventuele redactionele aanpassingen. Daarover kan bilateraal overleg, aansluitend op de raadsvergadering nuttig zijn. In ieder geval is er geen ruimte meer om opnieuw te gaan onderhandelen over de teksten.

Afronding reactie commissievoorzitter

De heer *Van der Veen* sluit zich bij dit voorstel aan om nog even te kijken naar enkele redactionele opmerkingen en heeft ervoor gekozen om op dit punt niet in de rol van de voorzitter te willen treden.

Tot slot benadrukt spreker nogmaals dat het een verkenning is, wat inhoudt dat er een vervolg moet komen. Het vervolg geeft ook de ruimte om de precisie die met de verkenning niet haalbaar was op een aantal belangrijke thema's wel op te pakken. Hiermee nodigt spreker de raadsleden uit om de opdracht tot dat vervolg en de wensen daarvoor in SER-verband bespreekbaar te maken.

3.4 Afronding bespreking en vaststelling verkenning

De *voorzitter* rondt de bespreking af. Hij dankt de raadsleden voor hun inbreng. De verschillende invalshoeken en signalen geven ons een beeld van hoe we tegen de Europese Unie kijken en hoe dit in het werk van de SER een stevige plek kan worden gegeven.

Spreker constateert dat de raad de verkenning vaststelt onder voorbehoud van enkele, eventuele redactionele aanpassingen, waarover nog bilateraal overleg zal plaatsvinden. Na aanpassing zal de verkenning worden gepubliceerd en zullen zijn boodschappen worden uitgedragen. Een eerste stap daarin is dat de verkenning volgende maand door de SER in Brussel onder de aandacht zal worden gebracht.

Met applaus geven de raadsleden blijk van hun steun en waardering.

4. Inleiding Macro Economische Verkenning (MEV) en terugblik Prinsjesdag

Na een inleiding door de heer Hasekamp, kroonlid en directeur van het CPB, geven eerst mevrouw Thijssen en de heren Elzinga en Van Holstein een reactie op de MEV en een terugblik op Prinsjesdag, waarna er gelegenheid is voor verdere reacties van de overige leden.

4.1 Inleiding Macro Economische Verkenning heer Hasekamp

De heer *Hasekamp*, verzorgt met behulp van PowerPoint een presentatie onder de titel *Andere tijden? Economie en begroting op weg naar de volgende kabinetsperiode*.

Hij gaat in op de actuele economische vooruitzichten op zowel de korte termijn, zoals gepubliceerd in de MEV, als op de middellange termijn ofwel de komende kabinetsperiode van hopelijk vier jaren. In augustus jl. heeft de CPB in zijn concept-MEV al een vooruitblik tot 2028 gepubliceerd, dat ook het basispad zou moeten zijn voor een toekomstig Coalitieakkoord, waarin een nieuw kabinet uiteraard eigen keuzes kan maken.

Dit jaar was alles anders. Door de val van het kabinet heeft het CPB anders dan gebruikelijk in augustus jl. wat verder vooruitgekeken. Dat betekende ook dat de MEV op Prinsjesdag zelf heel beknopt was. Het betekende ook dat er direct na Prinsjesdag in de Algemene Politieke Beschouwingen de nodige aanpassingen tot stand kwamen op de door het demissionaire kabinet ingediende begroting. Over dit laatste zal spreker niet teveel zeggen. Mogelijk vormt het wel onderdeel van de discussie.

De desbetreffende sheets (al genummerd) zijn opgenomen in een gecombineerde PowerPointpresentatie, die zoals gezegd bij het verslag is gevoegd.

Eerst een korte terugblik

De afgelopen 3,5 jaar zijn vrij bijzonder geweest. De Coronacrisis, de oorlog in Oekraïne, de energiecrisis en de inflatiegolf waren zware, externe schokken die de Nederlandse economie hebben getroffen. De economie staat er opmerkelijk goed voor (sheet 2), ondanks een economische krimp in de eerste twee kwartalen van 2020 (cumulatieve daling bbp van ca. 10 %) maar daarna ook een ongekend snel economisch herstel. Tot zeer recent was de groei van het bbp hoger dan werd verwacht vóór de Coronacrisis. Nederland heeft het op dat punt duidelijk beter gedaan dan onze buurlanden.

De actuele situatie

Dit jaar hebben we twee kwartalen lichte krimp gehad, ook wel een technische recessie genoemd (sheet 3). De verwachting is dat de economie ongeveer vanaf het huidige kwartaal weer opkrabbelt met een lichte groei van 0,3-0,4% per kwartaal, waardoor in 2023 een lichte economische groei van 0,7% wordt bereikt en volgend jaar ca. 1,5%.

Dat zijn geen geweldige goede cijfers, maar we zitten ongeveer op het groeipad zoals we dat hadden vóór de Coronacrisis.

Nogmaals, dat is best opmerkelijk gegeven de zware schokken. Tegelijkertijd is dit een compliment naar de raadsleden en vooral de bedrijven, sociale partners en de overheid, die er voor hebben gezorgd dat de economie in die bijzondere omstandigheden bleef draaien.

Op dit moment valt de economische groei echter terug (sheet 4). Dat betreft vooral (i) de particuliere consumptie, veroorzaakt door hoge inflatie die de koopkracht onderuit heeft gehaald de afgelopen twee jaar, en (ii) een stevige terugval van de export, die het een tijd lang heel goed heeft gedaan en niet

meer positief bijdraagt aan de economische groei. Dat heeft alles te maken met de inzakkende wereldhandel, die zelfs een lichte krimp vertoont.

Zoals gezegd, hebben we te maken gehad met een hoge inflatie, die we sinds de jaren '70 niet meer hebben gezien in Nederland. Sheet 5 toont de officiële cijfers van het CBS, gemeten aan de nieuwe contracten (in plaats van het gemiddelde energiecontract). Er is een alternatieve definitie denkbaar, waarbij wordt uitgegaan van de echte effecten van de energiecontracten voor huishoudens. Volgens de voorliggende CBS-definitie hadden we in 2022 een inflatie van bijna 10%, voor meer dan de helft gedreven door de energie. In 2023 zakt de inflatie flink terug en draagt energie negatief bij aan de inflatie, maar is nog steeds sprake van een inflatie van bijna 4%. In 2024 zakt de inflatie nauwelijks, maar verbreedt die zich van energie en voedsel naar bredere goederen en diensten. Daarin spelen de lonen weer een rol.

De arbeidsmarkt blijft krap (sheet 6) met hogere, nominale (cao-)lonen, na een aanvankelijke reële loondaling als gevolg van de prijsschok. Dit jaar is sprake van een cao-loonstijging van ongeveer 6%. Voor 2024 wordt een cao-loonstijging van ca. 4% verwacht. Dit is uiteraard aan sociale partners. De reële lonen gaan stijgen, maar over drie jaar gemeten, is nog steeds sprake van een reële loondaling. Daarom wordt na 2024 nog wel enige inhaalgroei verwacht. Voor de inflatie (cpi) is gebruik gemaakt van de oude methode van het gemiddelde energiecontract. Daaruit resulteert dit jaar een reële loonstijging, terwijl volgens de nieuwe definitie sprake is van een daling.

De nieuwe definitie wordt al wel toegepast in de koopkrachtcijfers: de feitelijk ervaren inflatie. Sheet 7 laat de cijfers zien voor 2023 en 2024 voor onderscheiden inkomensgroepen. Er staat ook een waarschuwing bij: let op inflatieongelijkheid. Bij de koopkracht rekenen we met een gemiddelde inflatie, maar wanneer je naar de verschillende typen huishoudens kijkt, zijn er meer dan in normale tijden het geval, grote verschillen in de feitelijke inflatie die huishoudens ondervinden. Wanneer energie en voedsel een groter deel van je bestedingspakket uitmaken, heb je feitelijk te maken met een hogere inflatie en dat zit niet in deze plaatjes. In 2023 staat de koopkracht over de hele linie in de min, waarbij door de tijdelijke kabinetsmaatregelen de lagere inkomensgroepen zijn ontzien. In 2024 komt de koopkracht in de plus voor breed alle inkomensgroepen, waarbij de hogere inkomensgroepen wat extra profiteren. Omdat het tijdelijke beleid wegviel, was het beeld voor de lagere inkomensgroepen somberder. Door nieuwe kabinetsmaatregelen laten ook de onderste twee quintielen nu een plus zien.

Het kabinet heeft dit laatste gedaan vanuit het streven naar een evenwichtig koopkrachtbeeld, maar ook, en misschien vooral, om te voorkomen dat de armoede zou oplopen (sheet 8). Het armoedecijfer wordt gemeten volgens de definitie van het niet-veel-maar-toereikendcriterium van het SCP. In het Regeerakkoord heeft het kabinet ingezet op een halvering van de kinderarmoede volgens deze definitie tot 2025 en een halvering van de armoede van de bevolking als geheel tot 2030. Zowel de kinderarmoede als de armoede in brede zin laten een daling zien ten opzichte van het uitgangsjaar 2021 (6,1% totaal en 7,2% voor kinderen). Van jaar op jaar stabiliseert de totale armoede zich (4,8-4,9%) en is nog wel een daling van de kinderarmoede (naar 6,7% in 2022, 6,2% in 2023 en 5,1% in 2014). Vooral de verhoging van het kindgebondenbudget en de verhoging op de huurtoeslag op Prinsjesdag zorgen ervoor dat de armoede in ieder geval niet toeneemt: zonder die maatregelen zou de totale armoede zijn gestegen naar 5,7% en van kinderarmoede naar 7%). Door de Tweede Kamer is om nog meer beleid gevraagd, onder andere een verhoging van het minimumloon. Die maatregelen worden nog uitgewerkt, maar zouden tot een verdere daling van de armoede leiden.

De middellange termijn

Sheet 9 laat zien dat in de economische groei in de komende jaren een duidelijke vertraging ten opzichte van het verleden wordt verwacht. Dit heeft met name te maken met de krappe arbeidsmarkt. In de afgelopen 20 jaar zijn veel nieuwe groepen naar de arbeidsmarkt gegaan (meer werkende vrouwen, hogere arbeidsparticipatie voor de bevolking als geheel) of zijn mensen langer op de arbeidsmarkt gebleven (stijging feitelijke pensioenleeftijd met toename arbeidsparticipatie van ouderen). Dit was één van de successen van het Nederlandse beleid deze eeuw. Tegelijkertijd veroorzaken de vergrijzing en de grenzen aan de hogere arbeidsparticipatie dat de stijging van het arbeidsaanbod terugvalt. Er is al langere tijd sprake van een magere productiviteitsgroei en de komende jaren zal deze 0,8% per jaar zijn. Daardoor houdt de economische groei in de komende vier jaar niet over, namelijk 1,1% per jaar.

Dat zie ook terug in de overheidsfinanciën. Op dit moment staat Nederland er goed voor: lage staatsschuld, tekort binnen de perken van het EMU-saldo. De komende jaren verandert dit. De lagere economische groei zorgt voor minder belastinginkomsten, maar vooral ook doordat de plannen van het

huidige kabinet tot uitvoering gaan komen waardoor de uitgaven fors zullen stijgen. Dat komt met name terug in een oplopend overheidstekort naar 3,6% binnen 2028, duidelijk boven de EMU-norm van 3%.

Zoals gezegd, wordt dit vooral veroorzaakt door hogere overheidsuitgaven (sheet 11). Bij ongewijzigd beleid nemen de overheidsuitgaven in reële termen toe met 45 miljard in de komende kabinetsperiode van 2025 tot 2028. Vooral gedreven door hogere uitgaven aan sociale zekerheid (plus 13,9 miljard), zorg (plus 13 miljard; 3% reële groei per jaar) en Defensie (plus 5,6 miljard). Onderwijs (plus 0,2 miljard) komt er bekaaid af.

De beleidsmatige lastenontwikkeling stijgt minder in de komende jaren en komt uit op 6,8 miljard (sheet 12). Daarnaast stijgen lasten door extra belastinginkomsten uit economische groei. Bij ongewijzigd beleid stijgt de lastenverzwaring vooral bij gezinnen, vooral door stijgende zorgpremies. De eerste zorgverzekeraar heeft al een hogere premie aangekondigd. De verwachting is dat dit de komende jaren doorgaat.

Uitgaven (45 miljard stijging) en lasten (6,8 miljard stijging) zijn niet in balans. Dat leidt uiteindelijk tot ontsporende overheidsfinanciën in de toekomst (sheet 13). Bij de presentatie van het Coalitieakkoord was sprake van 26 miljard uitgavenstijging, wat leidde tot een staatsschuld van 92% bbp in 2060. Het basispad komt uit op 153% bbp overheidsschuld. Dat komt door genomen extra maatregelen, met name ook de extra verhoging van de AOW maar vooral door een hogere rentestand (stijging van bijna nul naar 3%). De figuur toont de staatsschuld bij verschillende rentestanden.

De situatie verergert, wanneer we de zorg eruit lichten (sheet 14). In onze meerjarige, langetermijnramingen gaan we ervan uit dat de zorg alleen groeit door demografie en hogere welvaart (hogere lonen). Maar wanneer daaraan de overige groei (technologie) wordt toegevoegd, groeien de zorguitgaven duidelijk hoger. Wanneer die zou worden gefinancierd door een oplopende staatsschuld komt met de huidige rente van 3% ontstaat een duidelijke hogere staatsschuld in 20260 (210%). De wal keert gelukkig meestal het schip.

Op dit laatste aansluitend, het recente advies van de Studiegroep begrotingsruimte (sheet 15). Traditioneel vormt dit advies input voor de plannen van politieke partijen en de afspraken in een Coalitieakkoord:

- In eerste instantie heeft de studiegroep gekeken naar het begrotingsbeleid in het verleden met de constatering dat dat vaak procyclisch is geweest. In recessies bogen we teveel om, maar in situaties zoals nu met een krappe arbeidsmarkt en het positieve output gap was het beleid vaak te ruim en dat lijkt op dit moment ook het geval. Er zal een correctie nodig zijn. Vraag is waarop je dan stuurt.
- Er kan worden gekeken naar de Brusselse normen. Ondanks discussie daarover hebben we ons juridisch gebonden aan een staatsschuld van 60% en een EMU-tekort van 3%. Gekozen kan worden voor stabilisering van de staatsschuld, op welk niveau dan ook: het huidige niveau, 60% of zeg 80%. Ook kan worden gekeken wat nodig is vanuit brede welvaart, omdat we niet alleen de financiële schuld aan toekomstige generaties nalaten, maar ook naar zaken als klimaatschuld.
- Op dit moment vindt de studiegroep het verstandig om in te zetten op een tekortdoelstelling van 2% bbp in 2028, wat betekent dat er 17 miljard moet worden omgebogen. Dat kan via lagere uitgaven, althans minder meer uitgeven omdat 45 miljard extra uitgaven sowieso al in beeld was. Maar het kan ook helemaal of deels via lastenverzwaringen. Dit is uiteindelijke politieke keuze.
- Er is nog meer nodig. In de jaren erna heb je nog een aantal opgaven, zoals de stijgende zorguitgaven of de klimaatopgave. Deze zorgen ervoor dat je in de jaren erna extra hervormingen zult moeten doen om te voorkomen dat de staatsschuld gaat stijgen.
- Op korte termijn is het gemakkelijkst om te kijken naar gemakkelijke correcties. Hervormingen kosten meer tijd, maar zijn nodig met het oog op de toekomst. Wanneer bewust wordt gekozen voor vergroting van de collectieve sector, denk aan de extra structurele, jaarlijkse uitgaven voor Defensie, past daarin ook een iets hoger niveau van collectieve lasten. Ook dit blijft een politieke keuze.

4.2 Reacties raadsleden en verdere gedachteswisseling

De voorzitter dankt de heer Hasekamp voor zijn heldere presentatie.

Reactie mevrouw Thijssen

Mevrouw Thijssen wil niet zozeer ingaan op de korte termijn economische vooruitzichten, maar die op de middellange termijn in verband met de verdien capaciteit van Nederland. Enkele fundamentele trends:

- Twee derde van de ondernemers in Nederland vindt dat het vestigingsklimaat in de afgelopen jaren zeer ernstig is verslechterd.

- 30% van de ondernemers vindt Nederland niet meer aantrekkelijk om te ondernemen.
- Het rendement op een investering is in Nederland significant lager dan in de landen om ons heen.
- Alleen al de Europese regeldruk is in de afgelopen jaar voor het bedrijfsleven per dag met vijf pagina's regels toegenomen.
- De netto investeringen in Nederland zijn negatief: er is meer geld buiten Nederland geïnvesteerd dan in Nederland. In de landen om ons heen zijn de investering met honderden miljarden toegenomen.
- Er is sprake van een uittocht van grote bedrijven. Daarover lijken we ons geen zorgen te maken, maar we moeten ons realiseren dat grote bedrijven het meest investeren in innovatie en opereren in een keten met veel mkb-bedrijven. Een vertrekkende fabriek bijvoorbeeld heeft 1 miljard uitgaven per jaar aan mkb-bedrijven om het bedrijf heen.
- De groei van het mkb is in 2022 historisch laag. In de gemeten periode is het nog nooit zo laag geweest.
- Iedereen die wil werken, heeft een baan, maar de banen in de private sector zijn gedaald. Die bij de overheid zijn gestegen.
- Iedereen lijkt gerust over de situatie: wanneer je een baan hebt, blijft dat wel zo omdat de arbeidsmarkt krap is. Dat we met zijn allen een baan hebben, wil niet zeggen dat we met ze alle genoeg geld verdienen om uiteindelijk onze publieke voorzieningen te kunnen blijven betalen.

VNO-NCW MKB-Nederland maakt zich voor de middellange termijn grote zorgen over de verdien capaciteit van Nederland. We zullen het geld toch echt eerst moeten verdienen, voordat we het kunnen verdelen.

Een columnist schreef afgelopen weekend dat de Tweede Kamer de weken voor de 'sleutel van de snoepkast' had gevonden en er was genoeg voor iedereen, maar uiteindelijk kan die snoepkast ook leeg raken.

Reactie heer Elzinga

De heer *Elzinga* wil eerst ingaan op de presentatie van de heer Hasekamp, ook waar het gaat om het advies van de Studiegroep begrotingsruimte. Daarna wil hij kort stilstaan bij Prinsjesdag en de Algemene Politieke Beschouwingen.

Voor de lange termijn staat ons land voor hele grote opgaven als we brede welvaart willen behouden. Die opgaven betreffen de grote transities, digitalisering en AI en de maatregelen in verband met de bedreigingen van klimaatverandering, zoals de verhoging van onze dijken. Maar ook de grote gevolgen van de rekening die moet worden betaald voor klimaatbeleid, in de wetenschap dat die rekening groeit en wanneer de maatregelen vooruit worden geschoven.

Zijn vraag is vooral of we als land wel in staat zijn om dat goed te doen. Op veel terreinen immers zijn we nu al niet in staat om met kleinere opgaven om te gaan. Als er echt sprake is van een noodsituatie, blijkt Nederland wel snel te kunnen reageren. Denk bijvoorbeeld aan de Coronacrisis. Veel andere opgaven verlopen erg moeizaam, zoals de discussie over duurzaamheid in de landbouw en de stikstofcrisis.

Zijn conclusie is dat de basis in ons land op een aantal terreinen niet op orde is. Voor een deel zullen werkgevers en werknemers het hierover eens zijn, maar voor een deel ook niet.

Partijen zijn het wel eens over de investeringen die nodig zijn in de fysieke infrastructuur, zoals het elektriciteitsnet en waterstofnet, ten behoeve van onder meer de elektrificering van de industrie en het gebruik van waterstof. Op dit gebied moet worden gedacht aan een project ter grootte van de Deltawerken. Spreker ziet dat niet van de grond komen, zelfs niet eens een begin ervan.

Dat kan ook niet als de overheid niet betrouwbaar is. Om de basis op orde te kunnen brengen, is op zijn minst een betrouwbare overheid nodig. Burgers, werknemers en ondernemers moeten op een betrouwbare overheid kunnen rekenen; een overheid die naast hen staat.

De bestaanszekerheid van veel mensen en de mogelijkheden om überhaupt na te denken over de langere termijn staan zeer onder druk. De basis voor bestaanszekerheid is nu niet op orde. Terwijl we als land rijker zijn dan ooit. Ondanks de Coronacrisis verkeren op een hoger groeipad en zijn we in staat geweest om de verwachtingen vóór 2020 in dezen waar te maken. Terwijl onze economie nog nooit zo groot was, groter dan voor de Coronacrisis. Toch groeien de rijen voor de voedselbanken, laten we jonge en toekomstige generaties hier maar ook elders met schulden achter. Door onze manier van produceren en verdelen hebben we immers een ecologische en sociale schuld aan die generaties. Vanuit het streven naar brede welvaart is dit geen fraai beeld. Hoewel de heer Hazekamp dit wel opmerkte in zijn inleiding, domineren in alle grafieken en figuren van het CPB nog steeds de financiële schuld.

Spreker zou de volgende observaties en vragen aan de heer Hasekamp willen voorleggen:

Het CBS pleit voor anticyclisch beleid (je moet het dak repareren als het droog is) en wijst erop dat onze staatsschuld historisch laag is, wat zou betekenen dat er nu meer geïnvesteerd moet worden, zodat we in de toekomst meer gaan groeien, vanzelfsprekend ook in brede welvaart en de schuld in verhouding kunnen verlagen. Op een later moment kunnen we namelijk niet meer investeren. Hoe denkt de heer Hasekamp hierover?

Bij een huishouden en onderneming als een economische eenheid gaat het om het tekort of overschot van de inkomsten en uitgaven, om schulden maar ook om bezittingen. Er wordt wel gekeken naar de schuldenkant van het staathuishoudboekje maar nooit naar de bezittingenkant.

In de afgelopen 40 jaar is aan de bezittingenkant 'de publieke snoepwinkel' al is uitverkocht aan de markt. In 1990 was bijna 20% van ons totale vermogen publiek vermogen in de vorm van publieke bezittingen dan wel deelnemingen. Nu is dat minder dan 6%.

Kan in de toekomst wel rekening worden gehouden met de bezittingen door het CPB? Dat is des te belangrijker omdat juist die overheid, ook als het gaat om het toekomstige verdienvermogen, op heel veel aspecten het knelpunt is. De overheid zal op het gebied van de uitvoering e.d. veel zaken op orde moeten krijgen.

Vervolgens blikt spreker kort terug op Prinsjesdag.

De Troonrede bevatte mooie, warme woorden, waarin iedereen de kleine alinea van iedere bewindspersoon kon herkennen, maar die inhoudelijk wel werd gekenmerkt door de demissionaire status van het kabinet. Een demissionair kabinet dat gelukkig op een aantal dossiers, zoals de arbeidsmarktmaatregelen, door mag regeren. Op veel andere terreinen mocht het kabinet vóór zijn val al niet regeren. In die zin verandert er met de demissionaire status niet veel. Een kabinet dat bij zijn start hele grote ambities had, maar deze helaas ook niet kon waarmaken, deels door politieke versnippering maar deels ook door het achterstallige onderhoud in de uitvoeringscapaciteit van de overheid en de publieke sectoren.

Onder druk kwam het kabinet gelukkig zelf met een pakket maatregelen om de armoede niet verder te laten oplopen. Net als vorig jaar echter veel tijdelijk beleid, terwijl structurele maatregelen nodig zijn. Daarboven heeft de Tweede Kamer verbeteringen kunnen bereiken op het gebied van de koopkracht en de armoede.

Eurocommissaris Schmit heeft er bij zijn bezoek aan de FNV terecht op gewezen dat we bij armoede niet alleen moeten uitgaan van een niet-veel-maar-toereikendcriterium, maar eigenlijk moeten kijken naar de relatieve positie van deze groepen; het minimumloon moet niet voor niets gekoppeld zijn aan de welvaartsontwikkeling. Op dit punt is sprake van een groeiende kloof, die de Kamer met een aangenomen motie ter zake van verhoging van het WML een beetje kleiner heeft gemaakt.

Reactie van de heer Van Holstein

De heer *Van Holstein* merkt op dat er gelukkig ook altijd lichtpuntjes zitten in de Troonrede. Zo werd er meer ruimte in de uitvoering voor professionals genoemd. Dit moet nu vervolgens nog worden geborgd in het beleid.

Tegelijkertijd luisterde hij met een lichte wanhoop naar het ontbreken van maatregelen voor de middengroepen. De middengroepen lijken wel vergeten te zijn. De voorzitter van de SER heeft recent in de media gepleit voor beleidsinzet om te voorkomen dat de middengroepen naar armoede afglijden. Ook de CNV-voorzitter, de heer Fortuin, heeft hiervoor recent aandacht gevraagd. Uiteraard doet sprekers organisatie, de VCP, dat ook regelmatig. In het Kamerdebat over de koopkracht en de aanpak van de armoede verschoof de aandacht ook meer naar de middeninkomens.

Werkende middeninkomens zitten volgens spreker inderdaad in de knel. Uitwassen daarvan zijn onder meer dat in een aantal gevallen (meer) werken niet loont en mensen mede daardoor voor korter werken en meer vrije tijd kiezen. Tegelijkertijd nemen de kosten voor middeninkomens-huishoudens in de afgelopen tijd toe, mede door een verbreding van de inflatie naar steeds grotere delen van de economie. Het meerjarig koopkrachtbeeld vlakkt met medeneming van de jaren 2021 en 2022 verder uit.

Het is goed dat er beleid wordt gevoerd om de armoede in algemene zin en de armoede onder kinderen te verkleinen. De middengroepen mogen we echter niet vergeten. De Kamer heeft in dit verband een aantal moties aangenomen inzake de brandstoffenaccijns, kinderregelingen en arbeidskorting. Hieronder ligt een meer fundamentele vraag rond belastingen en toeslagen en de marginale druk. De energiebelasting raakt niet alleen de industrie maar ook huishoudens. Het is zorgelijk dat overheid en politiek hierin vastlopen om deze thema's fundamenteel aan te pakken.

Hij sluit zich aan bij de vraag van de heer Elzinga, die wees op een pleidooi van het CBS om een anticyclisch beleid te voeren en meer te investeren. Spreker merkt op dat de rekening van de vergrijzing altijd wel in kaart wordt gebracht. In die lijn kan ook worden gesproken over de rekening met kosten en opbrengsten van klimaatbeleid en versterking van het menselijk kapitaal in den brede. Iedereen zal bereid zijn belasting te betalen voor goede maatschappelijke sectoren. De praktijk voelt steeds meer dat middeninkomens vooral worden gebruikt om de staatsschuld af te betalen.

Tekorten en schulden moeten niet alleen leiden tot bezuinigingen, maar vergen naar zijn mening ook investeringen in de (uitvoeringskracht van de) overheid en in brede welvaart in algemene zin. Ook investeringen in het bedrijfsleven zijn nodig ter versterking van de verdien capaciteit, al ligt hier uiteraard primair een rol voor het bedrijfsleven zelf. Veel factoren kunnen hierin behulpzaam zijn en het is zaak om die te identificeren.

Reacties van de overige raadsleden

Mevrouw *Van de Ven* wil de bel luiden namens een grote en diverse groep zelfstandigen die ze afgelopen week vooral telefonisch heeft gesproken en haar hebben bericht. Zelfstandigen hebben geen macro-economisch perspectief maar kijken naar hun bedrijfsrekening en die staat onder druk. Spreekster heeft contact gehad met een diverse groep zelfstandigen: een accountant die eenpitters begeleidt, een

galeriehoudster, een winkelier, dansers, musici, freelance journalisten en fotografen. Zij ervaren echt dat hun koopkracht enorm onder druk staat met de plannen van dit kabinet. Het was een beleidsarme Troonrede, maar voor hen stonden er toch een aantal nare maatregelen in:

- De zelfstandigenaftrek wordt fors afgebouwd.
- De mkb-winstvrijstelling gaat van 14 naar 12,7%.

Uit de cijfers van het nieuwe het blijkt dat een werknemer die per jaar € 40.000 verdient er in 2024 2,8% op vooruitgaat (€ 73 per maand). Een zelfstandige met hetzelfde inkomstenniveau gaat er volgend jaar 1,6% op achteruit (€ 53 per maand).

Zelfstandigen vragen daarom aandacht voor hun koopkracht en bestaanszekerheid. Kleine lokale ondernemers zijn elkaars leveranciers en elkaars klant. De galeriehouders gaan minder vaak naar de kapper en een stukadoor vraagt minder vaak een schilder om zijn woning te schilderen.

Met name de zelfstandigen die werken voor consumenten, de industrie en de bouw vertellen dat hun orderportefeuille aan het leeglopen is. Ze hebben nu ongeveer voor drie maanden werk vooruit en daarna is het angstvallig stil. Ook dit is een belangrijk signaal.

Tot slot hoort spreekster vaak van zelfstandigen dat ze kijken naar mogelijkheden om zich om te scholen. Ook op dit punt is naar beleid gevoerd. Zelfstandigen maakten namelijk graag gebruik van het STAP-budget voor hun ontwikkeling. Die regeling wordt echter afgeschaft. Daarbij komt nog dat er bij de introductie van deze regeling voor is gekozen om de scholingsaftrek te schrappen. Die fiscale voorziening komt nu ook niet terug.

De *voorzitter* vindt dit herkenbare signalen en vraagt mevrouw De Boer van FNV-zijde om een reflectie.

Mevrouw *De Boer* herkent de disbalans tussen het versneld verminderen van de zelfstandigenaftrek in combinatie met de verlaging van de mkb-winstvrijstelling. Zij maakt zich ook zorgen om traagheid en stroperigheid van de uitwerking van de afspraken in het kader van het Pensioenakkoord over een arbeidsongeschiktheidsverzekering en pensioen voor zzp'ers. Deze voorzieningen lijken bijna niet tot stand te komen voor zzp'ers.

Verder vraagt zij aandacht voor de vaak gevoerde discussie over schijnzelfstandigheid enerzijds en echte ondernemers anderzijds. Daar zit echter ook een groep tussen in. Bovendien wordt de discussie vaak versmald tot de juridische en fiscale aspecten. Vanuit haar organisatie pleit zij voor een bredere discussie: waarom gaan zoveel werknemers uit de zorg, kinderopvang en onderwijs en worden ze zzp'er? Willen ze nu echt ondernemen worden of liggen daaraan andere redenen ten grondslag? Uit onderzoek blijkt dat 50% van deze doelgroep terug zou willen keren als werknemer, maar zij kiezen voor zzp-schap vanwege de arbeidsomstandigheden, te weinig invloed op het rooster, te weinig flexibiliteit, teveel regeldruk en administratieve druk e.d. Dit is ook besproken met minister Van Gennip, die dit herkende en aangaf dat juist de werkgevers in deze sectoren hierin verandering kunnen brengen. Haar organisatie onderstreept dit. Werkgevers zouden meer open moeten staan voor de wensen van hun werknemers op dit gebied en moeten kijken hoe zij hun hierin tegemoet kunnen komen en de administratieve druk verminderen. Spreekster hoopt dat de SER hieraan in de toekomst ook meer aandacht zal gaan besteden.

De *voorzitter* merkt op dat dit zeker een onderwerp is dat regelmatig terugkomt.

De heer *De Leeuw* merkt op dat zijn sector, de uitzendsector, functioneert als 'de kanariepiet in de kolenmijn'. Zijn organisatie heeft twee groepen leden: (i) leden die leveren aan de overheid en met hen gaat het geweldig goed omdat er nog steeds veel vraag is naar uitzendpersoneel vanuit de overheid en (ii) leden die leveren aan de marktsector, die in de afgelopen drie-vier maanden een sterk terugvallende vraag ervaren.

Waar de heer Hasekamp een beeld schetste van de werkgelegenheidsontwikkeling, luidt zijn vraag aan hem of hij ook de verschillen tussen de overheid en de markt meeneemt. Dit is temeer relevant, omdat de ruimte voor de werkgelegenheidsontwikkeling bij de overheid in de markt zal moeten worden verdiend.

De heer *Henrar* is het met de heer Hasekamp eens dat de NOW ervoor heeft gezorgd dat Nederland goed uit de Coronacrisis is gekomen.

Duitsland, onze belangrijkste handelspartner, is in echt grote problemen. De industriële orders lopen terug en de Nederlandse industrie is sterk verbonden aan Rijnland-Westfalen. Ter zake van grotere bedrijven en mkb-uit zijn achterban uit de metaalelektro gaat een aantal bedrijven veel meer onderuit. Er is sprake van een gemengd beeld. Andere indicatoren hiervoor zijn minder uitleen door Randstad en een krimp van de basismetale van 18%.

Daarbij komt dat China grote problemen heeft en worden Europa en met name Duitsland met een teruglopende markt geconfronteerd.

Bovendien trekt het beleid in de VS veel industrie uit Europa naar zich toe.

Zijn vraag aan de heer Hasekamp is of dit soort ontwikkelingen en effecten goed worden meegenomen. Zijn sector ziet een andere trend. Spreker verwacht ook niet dat Nederland in 2024 op 1,5% groei uitkomen.

Reactie van de heer Hasekamp

De *voorzitter* heeft in de reacties grote zorgen omtrent het verdienvermogen gehoord. Verder is aandacht gevraagd voor de randvoorwaarden om zaken op orde te krijgen als het gaat om publieke voorzieningen en de waardering van menselijk kapitaal. Hij is benieuwd naar de reactie van de heer Hasekamp.

De heer *Hasekamp* denkt niet het laatste woord in deze discussies te kunnen spreken, maar zal enkele punten proberen te adresseren.

Ook spreker maakt zich zorgen omtrent het verdienvermogen. Misschien wat minder op de korte termijn. Inderdaad zakt Duitsland weg, krijgt China problemen en groeit de VS als concurrent ook vanwege de subsidies aan het bedrijfsleven. In verhouding tot de buurlanden heeft Nederland het in de afgelopen jaren goed gedaan. Dat heeft vooral ook te maken met een sterke exportsector, ondanks de Brexit en de ontwikkelingen in Duitsland. Uit onderzoek blijkt ook dat de oude tegeltjeswijsheid 'als Duitsland niest, is Nederland verkouden' in de afgelopen jaren minder opgaat. Ons exportpakket is gewijzigd, al blijven we afhankelijk van Duitsland. Maar vooral de auto-industrie heeft het daar moeilijk en daarmee is Nederland minder verbonden. Een aantal specifieke bedrijven kan er uiteraard wel last van hebben. De negatieve effecten van Duitsland en de Brexit zijn gecompenseerd door diversificatie van de export, waarbij vooral de export naar andere Europese landen is gegroeid. Inderdaad laat de economische ontwikkeling een gemengd beeld zien. Op korte termijn mogen er best zorgen zijn over de ontwikkeling van de wereldhandel en de positie van China. Anderzijds geven de ervaringen in de afgelopen jaren wel enig vertrouwen dat Nederland nog steeds concurrerend is en kan zijn.

Mede in reactie op de raadsleden die stellen dat er eerst moet worden verdiend voordat er kan worden verdeeld, merkt spreker op dat in zijn macro-economische visie

verdienen en verdelen enigszins gelijk opgaan. Wanneer de koopkracht toeneemt, wat volgend jaar duidelijk het geval zal zijn, zal dat ook effecten hebben op de consumptie en dat betekent dat de detailhandel en zelfstandigen mee kunnen profiteren van hun grotere uitgaven.

Dit neemt niet weg dat we ons verdienvermogen in de gaten moeten houden. Net als mevrouw Thijssen maakt spreker zich enige zorgen over de 'sleutel en de snoepkast'. Het kan gevaarlijk zijn, zonder al teveel nadenken, korte termijn verdelingsuitgaven te financieren uit zaken die een negatief effect kunnen hebben op ons vestigingsklimaat. Tegelijkertijd zal ook hier de balans moeten worden gezocht. Ook armoedebeleid kan tot zekere hoogte als een investering worden gezien. Wanneer kinderen opgroeien in armoede, werkt ook door in hun hele leven als het gaat om hun verdien capaciteit, gezondheid e.d. Er moet niet een te strak onderscheid worden gemaakt de tussen productieve en niet-productieve overheidsuitgaven. Evenmin kan worden gesteld dat het bedrijfsleven productief is en de overheid niet. In een gezonde economie moet er vanuit een brede welvaartsbenadering een balans zijn, waarin overheid en bedrijfsleven elkaar versterken.

Bij de vraag van de heer Elzinga betreft om meer te investeren nu er sprake is van een lage overheidsschuld merkt spreker op dat het bij procyclisch beleid vooral om de korte termijn gaat met een hele krappe arbeidsmarkt. Vanuit dat perspectief geeft de overheid op dit moment teveel geld uit. Hierover bestaat consensus tussen economen.

Voor de langere termijn kunnen er argumenten zijn om nu te investeren in zaken die in de toekomst geld opleveren of brede welvaart opleveren dan wel extra kosten vermijden. Ook dit moet dan samenhangend worden bekeken. Ook de Studiegroep begrotingsruimte is hierop ingegaan. De redenering om nu te investeren in klimaatuitgaven omdat toekomstige generaties daarvan profiteren, is iets te simpel, omdat we sowieso al een forse klimaatschuld nalaten aan toekomstige generaties. Zij krijgen te maken met klimaatschade, veel hogere adaptatiekosten. Wanneer we de financiële rekening van onze huidige mitigatiekosten door zouden schuiven naar toekomstige generaties ben je 'schuld-op-schuld' aan het stapelen. Ja, die uitgaven zijn nu noodzakelijk. Tegelijkertijd is het te simpel om te zeggen dat die investering volledig in een oplopende overheidsschuld moet neerslaan. Er moet goed worden gekeken naar wat daar nog verantwoord is.

Verder is onder meer aandacht gevraagd voor de positie van middengroepen en zelfstandigen. Terecht is er veel aandacht voor armoedebeleid en bestaanszekerheid. Maar er moet inderdaad ook naar andere groepen worden gekeken. Veel groepen hebben de afgelopen twee jaar een koopkrachtklap gehad. Voor een deel zal zich dit komend jaar herstellen. Maar inderdaad, ons belasting- en toeslagensysteem is dringend aan groot onderhoud toe, waarbij ook zal moeten worden gekeken naar de prikkels om te werken of meer te gaan werken.

Omwille van de tijd rondt hij hiermee zijn reflecties af.

Afronding

De *voorzitter* rondt de inhoudelijke bespreking af, in de wetenschap dat deze discussie in ons dagelijks werk voortdurend de aandacht krijgt en ook in de gesprekken over de werkagenda van de SER en de trajecten binnen de SER terug zal komen.

Nogmaals dankt hij de heer Hasekamp voor zijn inleiding en zijn bijdrage aan de verdere discussie en dankt hij ook de raadsleden voor hun inbreng.

5. Rondvraag en sluiting

Van de rondvraag wordt geen gebruik gemaakt.

De volgende raadsvergadering vindt plaats op **donderdag 26 oktober a.s. om 10.15 uur** in het SER-kantoor.

De vergadering wordt om ca. 12.00 uur beëindigd.

Na afloop is er gelegenheid voor informeel contact met een broodje.

6-10-2023/pd

A large, curved sculpture made of dark, textured material, possibly bronze or wood, depicting several figures seated around a table, representing the Council Chamber. The sculpture is set against a light blue background.

Raadsvergadering 28 september 2023

Raadsvergadering september 2023

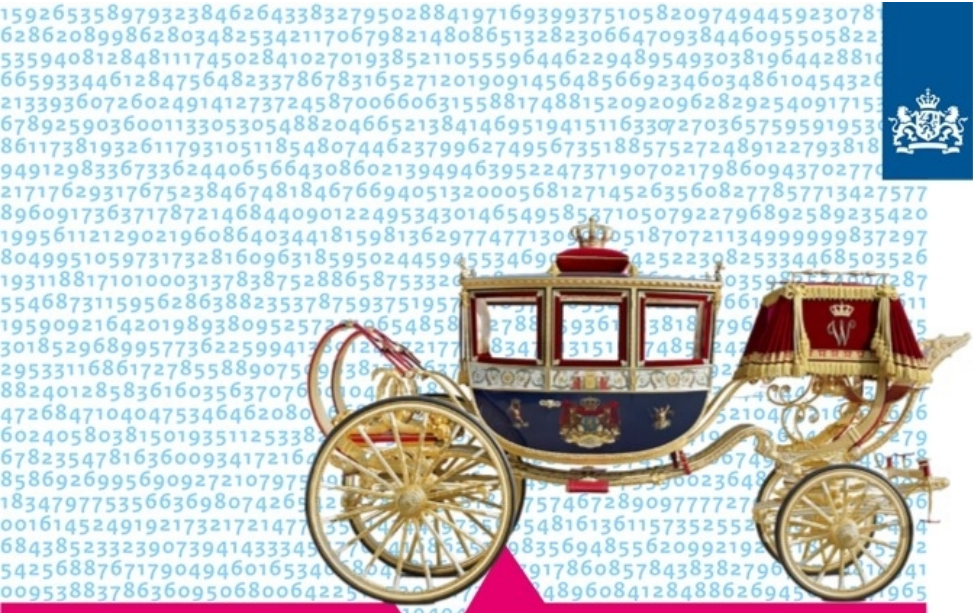
1. Opening en mededelingen
2. Vaststellen verslag 15 juni jl.
(R/3046)
3. Vaststellen Verkenning Beleids-
agenda Europese Unie 2024-2029
(R/3047)
4. Inleiding Macro Economische
Verkenning (MEV) en terugblik
Prinsjesdag
5. Rondvraag en sluiting

3. Vaststellen Verkenning Beleidsagenda Europese Unie 2024-2029 - Samen sterker in tijden van transitie (R/3047)

Raadsvergadering september 2023

1. Opening en mededelingen
2. Vaststellen verslag 15 juni jl. (R/3046)
3. Vaststellen Verkenning Beleidsagenda Europese Unie 2024-2029 (R/3047)
4. Inleiding Macro Economische Verkenning (MEV) en terugblik Prinsjesdag
5. Rondvraag en sluiting

Centraal Planbureau | economische beleidsanalyse

Andere tijden?

Economie en begroting op weg
naar de volgende kabinetsperiode

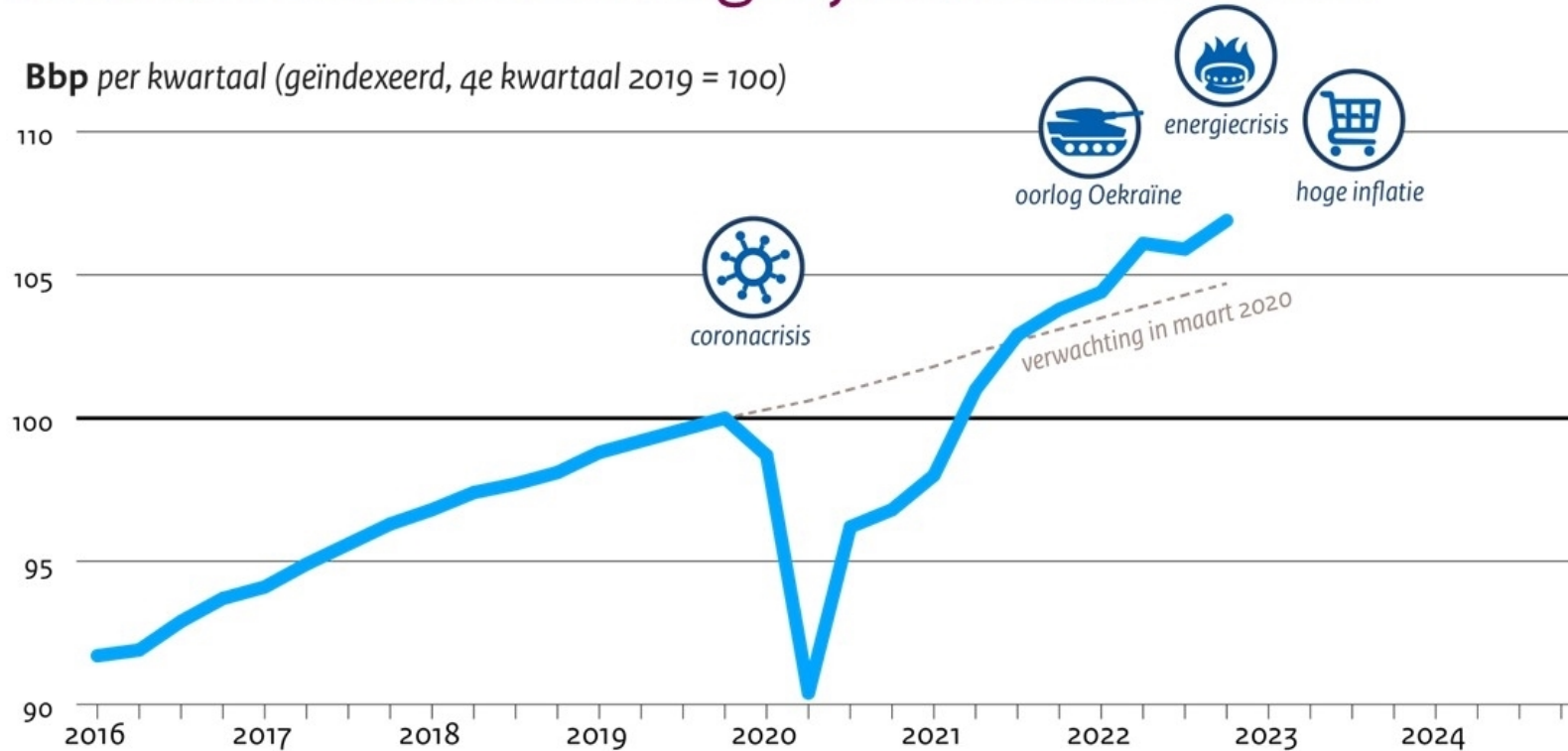
Pieter Hasekamp

28 september 2023

www.cpb.nl | [@CPBnl](https://twitter.com/CPBnl)

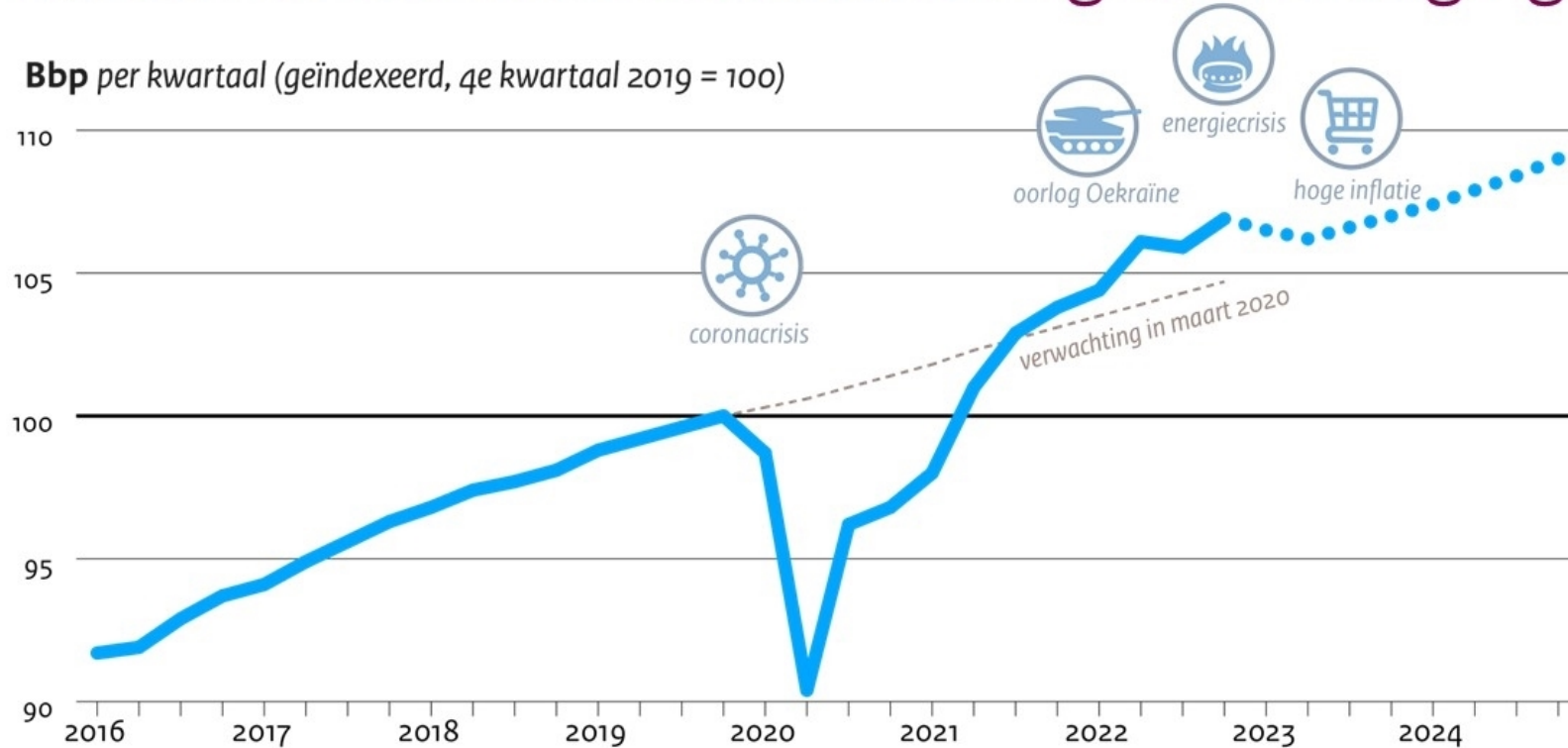
Economie veerkrachtig bij zware schokken

Bbp per kwartaal (geïndexeerd, 4e kwartaal 2019 = 100)

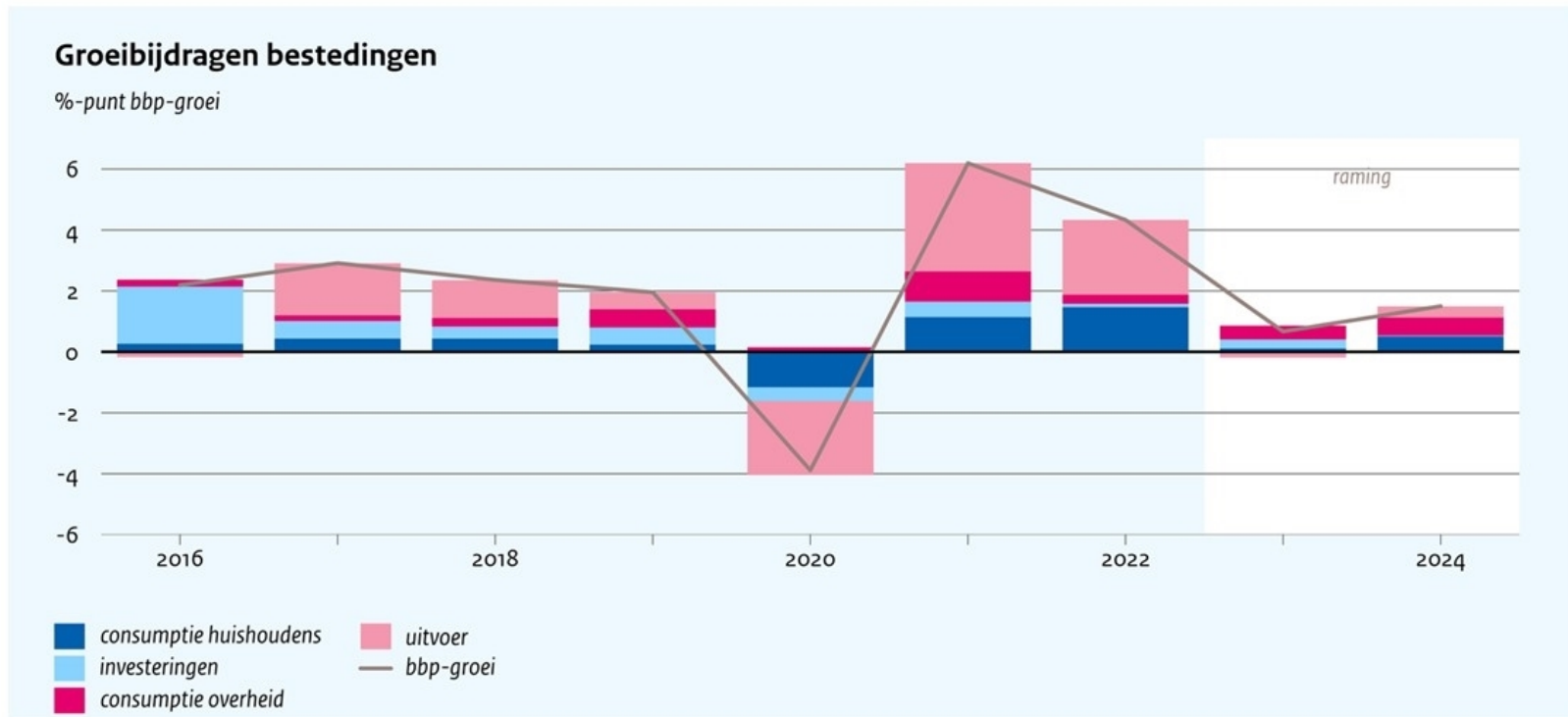

..ondanks technische recessie en groeivertraging

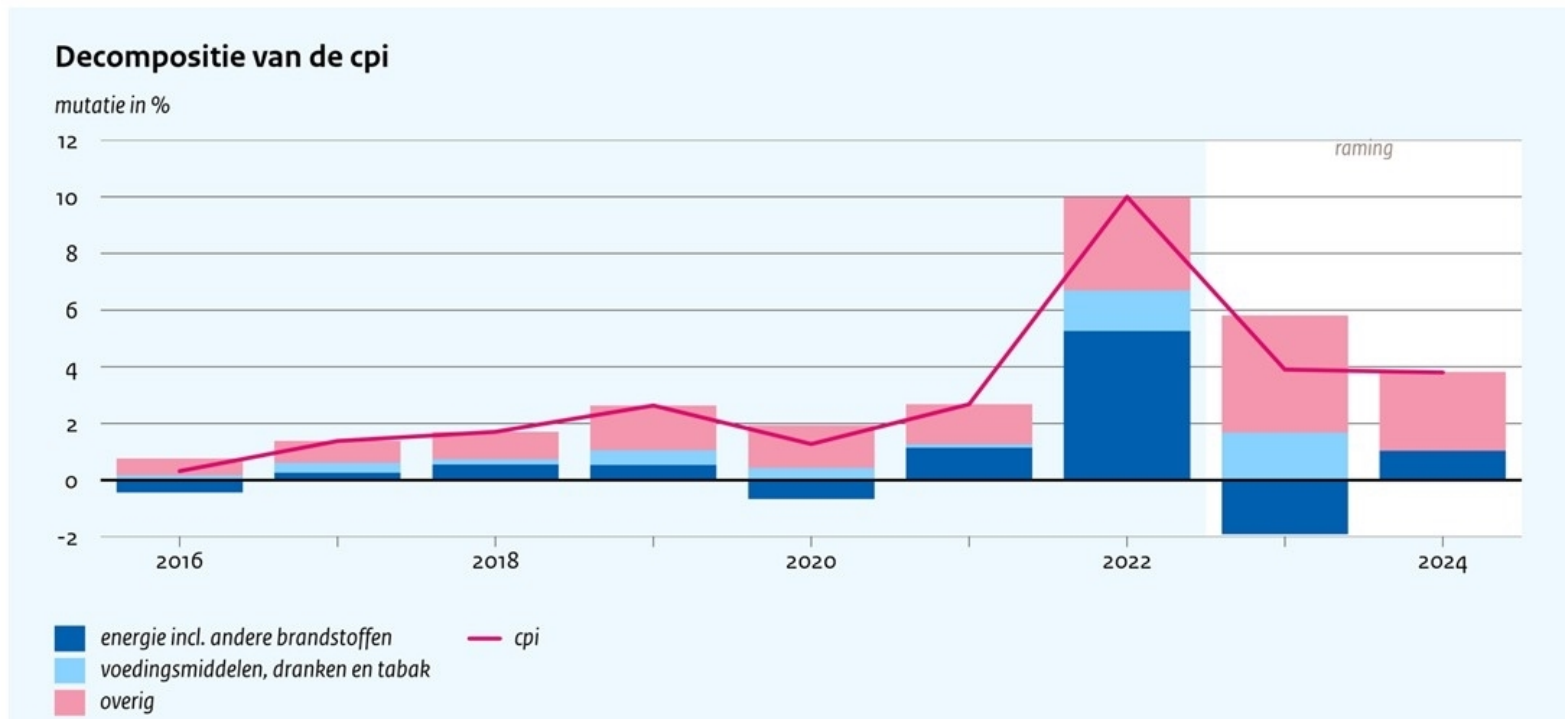
Bbp per kwartaal (geïndexeerd, 4e kwartaal 2019 = 100)

Economische groei valt terug

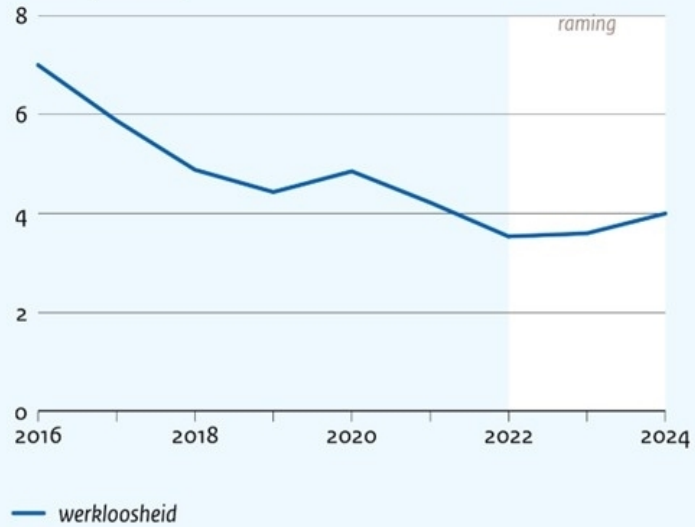
Inflatie verbreedt zich en blijft hoog

Krappe arbeidsmarkt, hogere lonen...

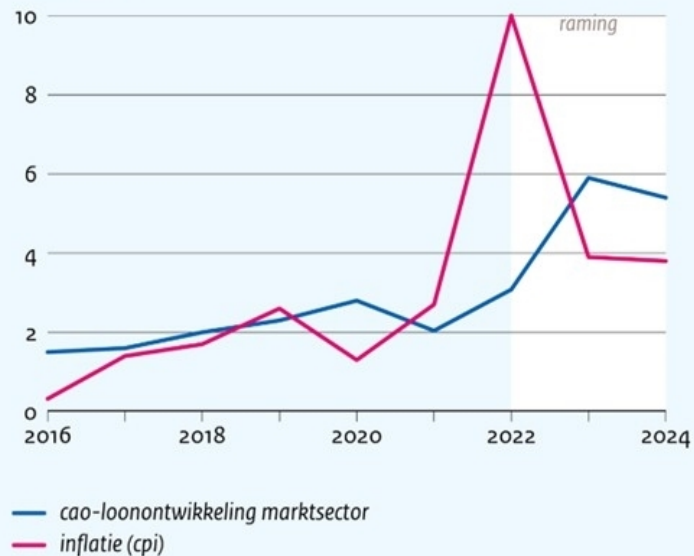
Werkloosheid

% beroepsbevolking

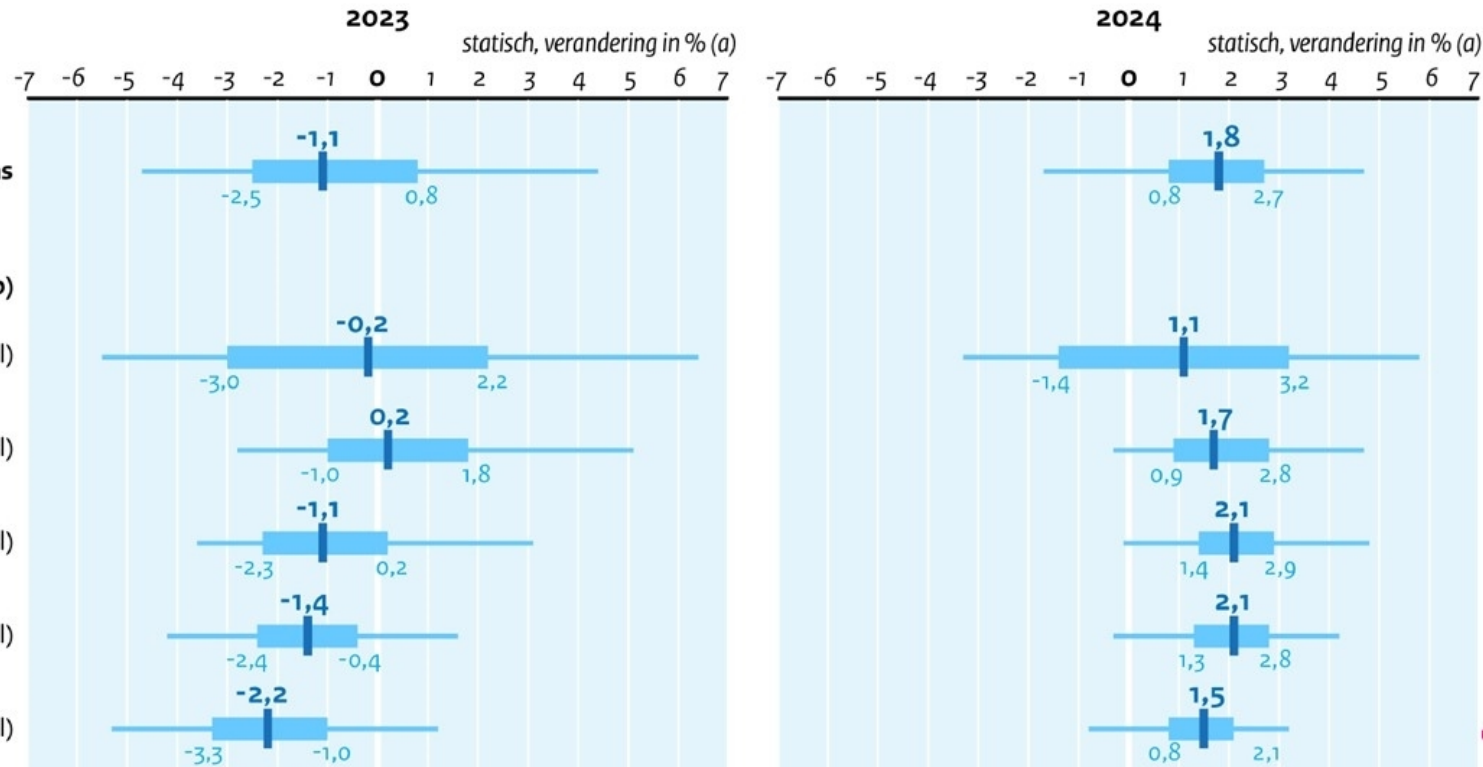
Cao-loonstijging en inflatie (cpi)

mutatie in %

...met koopkrachtherstel als gevolg

Let op
inflatieongelijkheid!

Oploop armoede voorkomen, kinderarmoede daalt

Armoedegrens

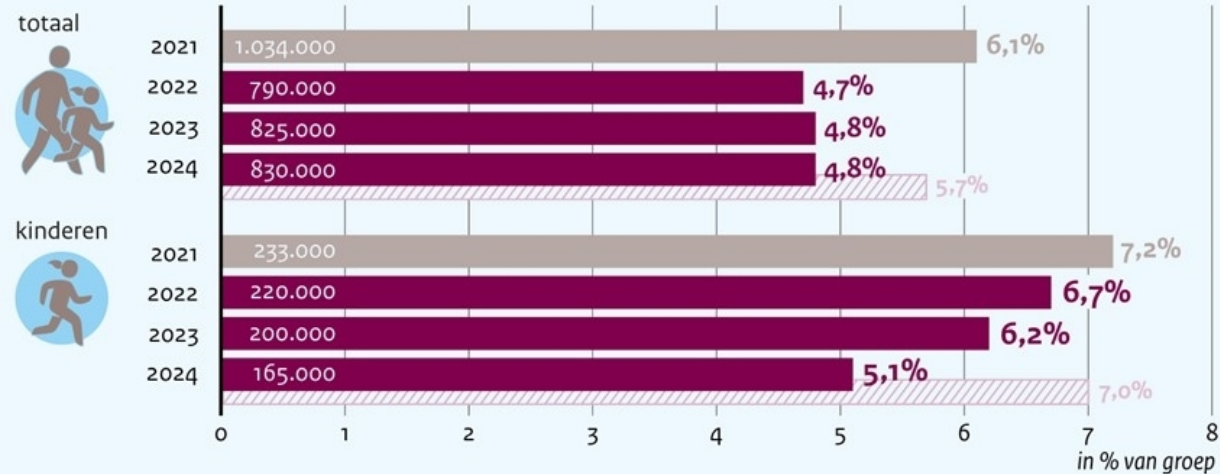
niet-veel-maar-toereikendcriterium van het SCP
voor een eenpersoonshuishouden (in euro's per maand)

Armoederaming

aantal personen onder de armoedegrens, ten opzichte van de totale groep

■ realisatie ■ raming ▨ verwachting voor augustusbesluitvorming (cMEV)

Lagere groei op middellange termijn

Bbp en potentieel

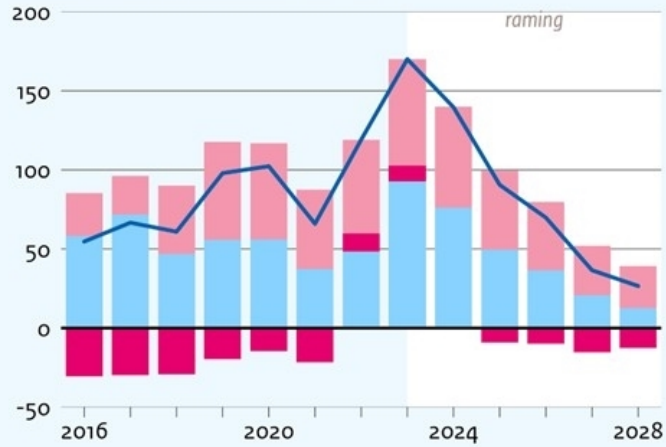
% , gemiddeld per jaar

■ structurele werkgelegenheid (uren) ◇ potentiële groei
 ■ structurele arbeidsproductiviteit — feitelijke bbp-groei
 ■ inhaalgroei

Structurele beroepsbevolking

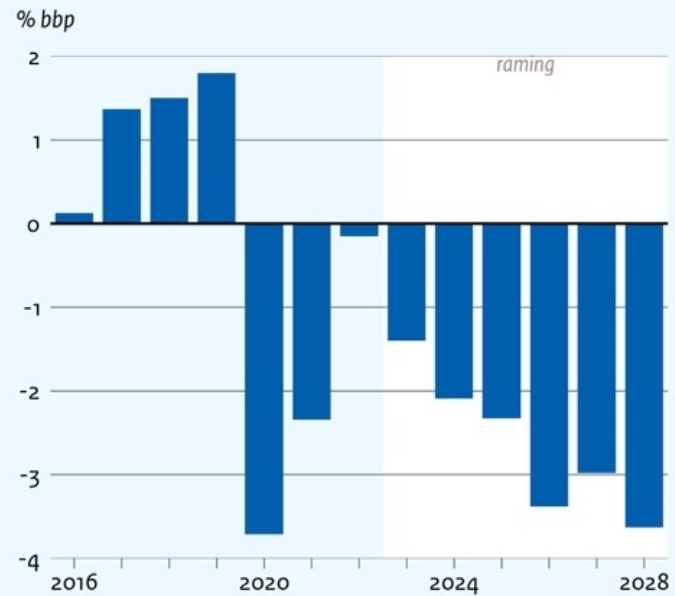
mutatie in duizend personen, 15 tot 75 jaar

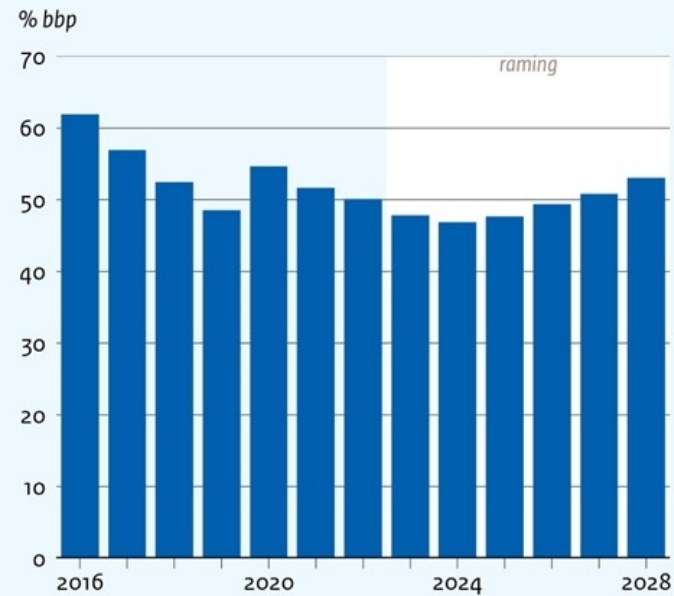
— totale mutatie
 ■ mutatie a.g.v. verandering bevolkingsomvang
 ■ mutatie a.g.v. verandering leeftijdsverdeling
 ■ mutatie a.g.v. verandering participatie

Overheidsfinanciën verslechteren

EMU-saldo

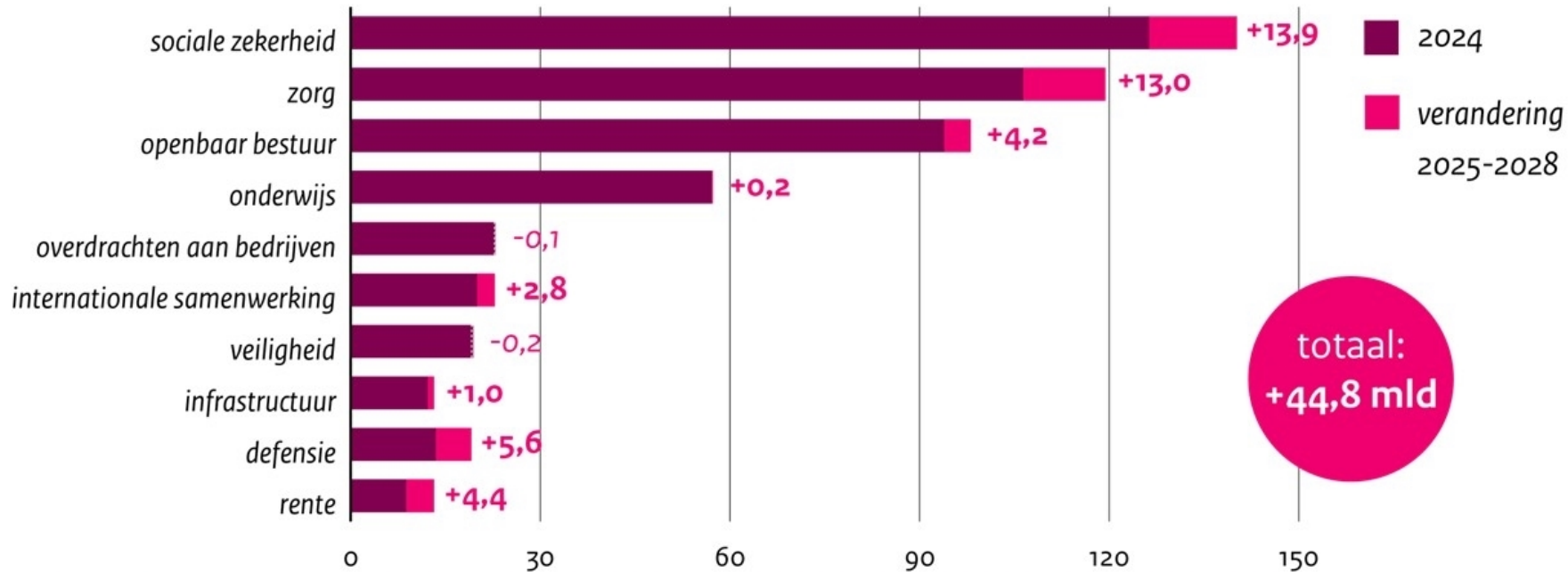

EMU-schuld

Uitgaven nemen toe

Overheidsuitgaven in € mld (prijzen 2024)

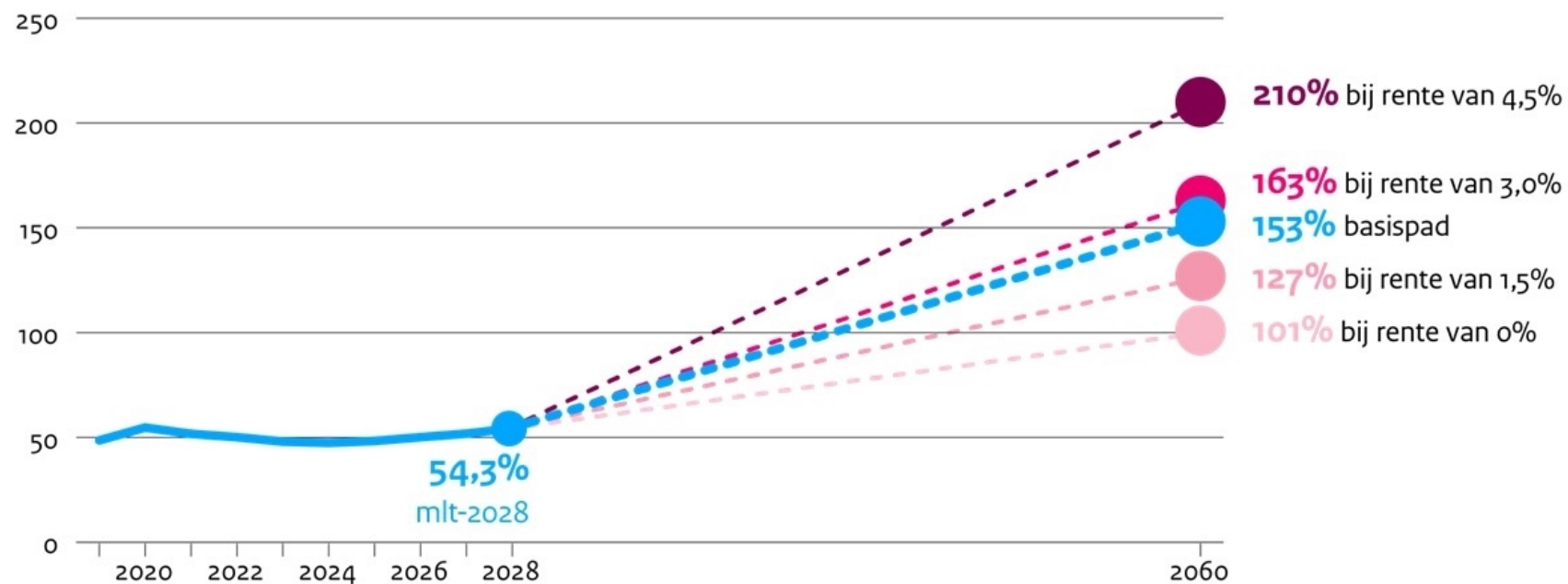
Beleidsmatige lastenontwikkeling stijgt minder

	2025-2028
Totaal BLO, belastingen en premies (in mld)	6,8
w.v. gezinnen	6,3
w.v. bedrijven	0,5
w.v. buitenland	0,0

In prijzen 2024, € mld

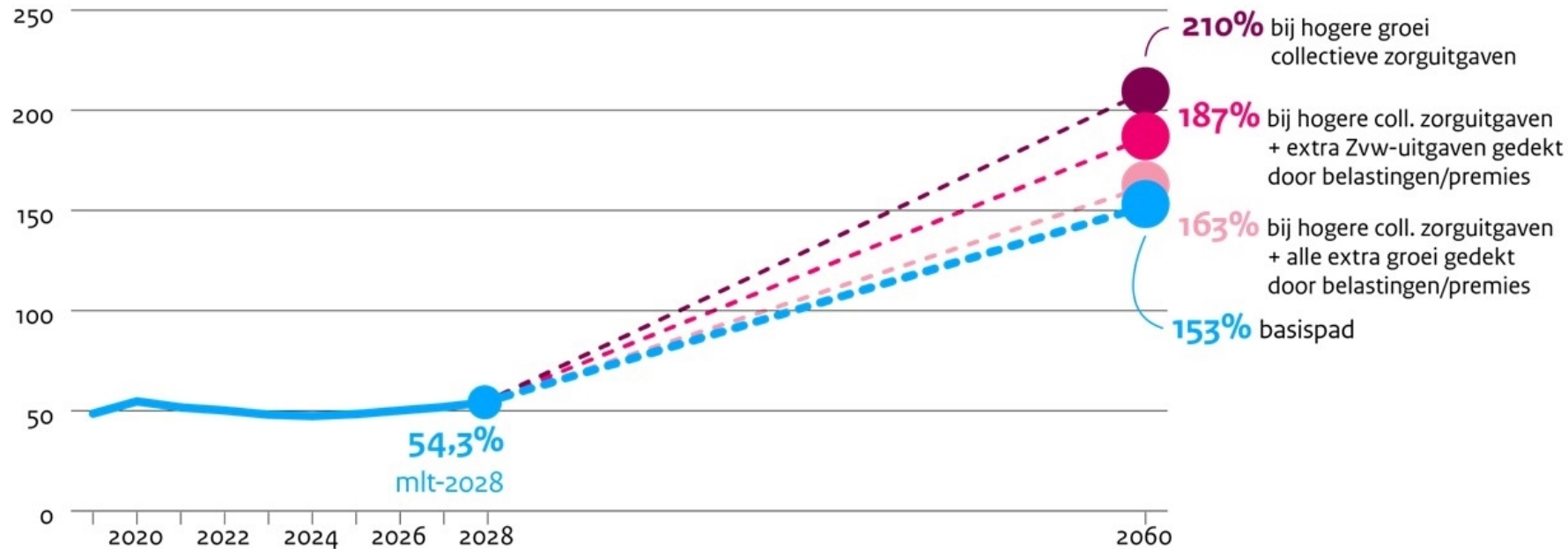
Overheidsschuld hangt sterk af van rentestand ...

Ontwikkeling overheidsschuld bij verschillende rentes (schematisch), in % bbp

... en van de ontwikkeling van de zorguitgaven

Ontwikkeling overheidsschuld bij verschillende zorgvarianten (schematisch), in % bbp

Advies Studiegroep begrotingsruimte

- Begrotingsbeleid in verleden vaak (voorspelbaar) procyclisch
- Europese regels, beheersbare schuldontwikkeling, brede welvaart
- Tekortdoelstelling van 2% bbp in 2028, 17 miljard ombuiging
- Intergenerationele houdbaarheid impliceert hogere opgave daarna, belang hervormingen (klimaatbeleid, zorg)
- Lastenverhoging kan gevolg zijn van keuze voor vergroting collectieve sector

65358979323846264338327950288419716939937510582097494459230781640
520899862803482534211706798214808651328230664709384460955058223172
9408128481117450284102701938521105559644622948954930381964428810975
933446128475648233786783165271201909145648566923460348610454326648
936072602491412737245870066063155881748815209209628292540917153643
92590360011330530548820466521384146951941511633072703657595919530921
7381932611793105118548074462379962749567351885752724891227938183011
29833673362440656643086021394946395224737190702179860943702770539
2171762931767523846748184676694051320005681271452635608277857713427577
896091736371787214684409012249534301465495853710507922796892589235420
199561121290219608640344181598136297747713099605187072113499999837297
804995105973173281609631859502445945534690830264252230825334468503526
19311881710100031378387528865875332083814206171776691473035982534904287
55468731159562863882353787593751957781857780532171226806613001927876611
195909216420198938095257201065485863278865936153381827968230301952035
3018529689957736225994138912497217752834791315155748572424541506959508
2953311686172785588907509838175463746493931925506040092770167113900984
882401285836160356370766010471018194295559619894676783744944825537977
472684710404753464620804668425906949129331367702898915210475216205696
602405803815019351125338243003558764024749647326391419927260426992279
678235478163600934172164121992458631503028618297455570674983850549458
858692699569092721079750930295532116534498720275596023648066549911988
18347977535663698074265425278625518184175746728909777279380008164706
00161452491921732172147723501414419735685481613611573525521334757418494
684385233239073941433345477624168625189835694855620992192221842725502
54256887671790494601653466804656272327917860857843838279679766814541
0095388378636095068006422512517392984896084128488626945604241965

Centraal Planbureau

www.cpb.nl | [@CPBnl](https://twitter.com/CPBnl)

5. Rondvraag en sluiting

Raadsvergadering september 2023

1. Opening en mededelingen
2. Vaststellen verslag 15 juni jl.
(R/3046)
3. Vaststellen Verkenning Beleids-
agenda Europese Unie 2024-2029
(R/3047)
4. Inleiding Macro Economische
Verkenning (MEV) en terugblik
Prinsjesdag
5. Rondvraag en sluiting